

POKOJ A DOBRO

**List k sociálním otázkám v České republice
k veřejné diskusi**

VYDAL SEKRETARIÁT ČESKÉ BISKUPSKÉ KONFERENCE
PRAHA 2000
(PRO VNITŘNÍ POTŘEBU)

POKOJ A DOBRO

**List k sociálním otázkám v České republice
k veřejné diskusi**

Úvodem

Stálá rada České biskupské konference rozhodla dne 8. ledna 1998 o zahájení prací na přípravě dokumentu k sociálním otázkám v naší vlasti, který by – podobně jako tomu bylo již dříve v jiných evropských zemích (SRN, Rakousko, Anglie, Maďarsko) – širší veřejnosti zpřístupnil pohledy sociální nauky církve na naléhavé problémy naší doby. Byl jmenován tým odborníků, který pod zastřešením České křesťanské akademie zahájil svou práci 3. června 1998. Poté byli k účasti na přípravě dokumentu přizváni také odborníci pověřeni Ekumenickou radou církví.

Proces společenských proměn ekonomické, politické a společenské transformace, zahájený v naší vlasti po znovunabytí občanských, politických a náboženských svobod v listopadu 1989, je oním úkolem naší doby, na jehož diagnózu se soustředila práce týmu. Světlem pro tuto nelehkou práci byl poklad sociální nauky církve, zejména poslední sociální encyklika papeže Jana Pavla II. „Centesimus annus“ vydaná roku 1991 – tedy na samotném počátku proměn – ke stoletému výročí první papežské sociální encykliky „Rerum novarum“. V týmu pracovali také lidé s velkou životní zkušeností, mezi nimi i političtí vězni padesátých a šedesátých let, a aktivní účastníci církevního disentu let sedmdesátých a osmdesátých. Vědomí závažnosti porozumění znamením doby bylo pojítkem týmové práce.

Doba, v níž je nám dopřáno žít a pracovat, je svou povahou velkým společenským přerodem, a proto je dobou nutně kontroverzní. Hledání konsensu v pohledu na uplynulý vývoj vyžaduje velkou dávku trpělivosti, vzájemné tolerance a ochoty k naslouchání. Přes veškerou dobrou vůli a sna-hu jsou si členové pracovního týmu vědomi mezí svého poznání i možných alternativních vidění problematiky, která je jádrem dokumentu.

Verze předkládaná široké české veřejnosti k diskusi je již pátým pracovním materiálem týmu. Předchozí verze již byly pokusem o reakci na připomínky členů ČBK samotné, teologických fakult a zainteresovaného okruhu osob. Některé z předchozích verzí již byly poskytnuty účastníkům semináře „Morálka a víra“, který organizovala Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii, představitelům odborů i některým osobnostem ze světa politiky. Teprve tímto zveřejněním při příležitosti státního svátku 17. listopadu však otevíráme skutečně širokou společenskou diskusi, od níž si slibujeme další projasnění uplynulého vývoje, hlavně však získání širo-kého společenského konsensu pro další směřování naší vlasti.

Všem členům pracovního týmu i těm, kteří k práci přispěli, a všem, kteří se zapojí do veřejné diskuse s cílem přispět ke skutečnému pokroku naší společnosti v této oblasti, upřímně děkuji.

Podtitulem dokumentu je křesťanské pozdravení k začínajícímu 21. století. Přáním týmu, který dokument připravoval, i společné přání nás, kteří jsme jeho vypracování zadali, je však název dokumentu samotný: „Pokoj a Dobro“, Pokoj Kristův a společné dobro pro národní společenství.

Mons. Jan Graubner

arcibiskup olomoucký
předseda České biskupské konference

Praha 17. listopadu 2000

Obsah

ÚVODNÍ SLOVO	11
I. DĚDICTVÍ MINULOSTI	15
1. Tlustá čára za minulostí není možná	15
2. Církve se hlásí ke svému dílu odpovědnosti	15
3. Všechny křesťany spojují pronásledování, utrpení a oběti obou totalitních režimů	17
4. Za neporozumění znamením doby a za slabost odporu vůči zlu se platí	8
5. Dědictvím naší minulosti je úpadek morálky jako důsledek odklonu od Boha	18
II. LISTOPADOVÉ UDÁLOSTI ROKU 1989.....	10
6. Skutečným Pánem lidských dějin je Bůh Ježíš Kristus	11
7. Díky Bohu za pokojný průběh převratných změn	11
8. Přílišná právní i politická kontinuita s minulým režimem byla a je zátěží	120
9. Bez dobré vůle a ochoty vypořádat se s minulostí se právní stát rodí těžko	20
10. Skutečná transformace nemůže být jen pouhou přeměnou struktur zla	21
III. KONCEPCE TRANSFORMACE A KŘESŤANSKÉ SOCIÁLNÍ UČENÍ	223
11. Morální rozměr transformace byl podceněn.....	223
12. Pevný právní řád se nepodařilo ustavit, právo je odděleno od morálky	14
13. Staronové státní ochránářství a staronové struktury zla	23
14. Nová forma materialistické filosofie je rovněž mylná	245
15. Fundamentalistický liberalismus se stal náhradním náboženstvím .	24
16. Divoké vlastnické přesuny bez pevného právního rámce musí skončit	25
17. Církve se staví za sociálně-ekonomický systém postavený na právním a mravním řádu	267
18. Společnost bez respektu ke společnému dobru chřadne	267

IV. SYSTÉMOVÁ ZMĚNA: TRH JAKO VŠELÉK A TRH JAKO SPÁSA?	278
20. Ekonomické hodnoty nesmějí být postaveny na vrchol pyramidy cílů	289
21. Trh může dobře fungovat jen v etickém prostředí – a to si jen trh sám nevytvoří	289
22. Trh může dobře plnit své funkce jen v prostředí soutěže – a to má chránit stát 20 23. Restrukturalizaci starých odvětví nelze provést bez účasti státu – trh sám si nestačí	29
24. Řada sektorů je svou povahou neredukovatelná na pouhou hru nabídky a poptávky	301
V. STÁT A OBČANSKÁ SPOLEČNOST: OBNOVA PRÁVNÍHO ŘÁDU A RŮST K ODPOVĚDNÉMU OBČANSTVÍ	302
25. Kontinuita s deformovaným právem minulosti je překážkou pro právní stát	302
26. Litera zákona sama o sobě zabíjí: návrat přirozeného práva je nutný.....	312
27. Samotné změny zákonů neučiní právní řád legitimním, nevynutitelné právo vede k bezpráví	313
28. Rovnost občanů před zákonem je podmínkou řádu.....	324
29. Zákonodárné moci má jít o spravedlnost.....	334
30. Zděděný zaopatřovací stát je nedokonalou náhražkou občanské společnosti.....	335
31. Výchova k právnímu vědomí a odpovědnosti kultivuje právní řád... 34	
32. Mezinárodní a evropské právo napomáhá obnově řádu doma	35
33. Subsidiarita a solidarita ve službě společnému dobru	36
34. Demokracie bez hodnot se snadno zvrhává v totalitu	368
35. Křesťan je zavazován k občanské a politické angažovanosti	379
VI. MODERNIZACE HOSPODÁŘSTVÍ: ČLOVĚK VE SVĚTĚ PRÁCE.....	379
36. Podnikatel je organizátor, koordinátor, člověk, který tvoří věci nové	379
37. Privatizace pro pouhé osobní obohacení nebyla řešením	30
38. Vysoká nezaměstnanost je společenským zlem – tvorba nových pracovních míst je záslužná	39

39. Křesťanské církve jsou na straně těch, kdož jsou vytlačováni na okraj společnosti	413
40. Odkládání potřebných změn v podnicích vyvolává nyní vysoké sociální náklady	414
41. Odbory jsou legitimní složkou společnosti	424
42. Demokratická kultura práce je alternativou a ekonomickou výzvou	435
VII. HUMÁNNÍ EKOLOGIE: ČLOVĚK JAKO SPRÁVCE PŘÍRODY A CELÉHO STVOŘENÍ	
	446
43. I člověk je jen součástí stvořeného světa	446
44. Evropa stárne a vymírá, ale přesto má stále vyšší nároky na spotřebu	44
45. Výzvy a problémy globalizace	457
46. Reálný socialismus byl méně úspěšnou a ekologicky nešetrnou variantou vývoje	468
47. Ekonomická transformace již vedla k jisté nápravě napáchaných škod na životním prostředí. Rostoucí motorismus se stává ekologickou hrozbou	22469
48. Záchrana a zlepšování životního prostředí jako zdroj nových pracovních míst	479
49. Ekonomie dobrovolné skromnosti, kultura služby a dávání	40
VIII. RODINA, VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM A VEŘEJNÁ MÉDIA	
	40
50. Rodina je v situaci vážného ohrožení	40
51. Společnost má vytvářet podmínky pro stabilitu rodiny	43
52. Obnova společnosti začíná v rodině – přínos rodiny k výchově ...	514
53. Následky ztráty integrující role křesťanství v kultuře	514
54. Vážným úkolem vzdělání je obnovit křesťanského ducha kultury.	525
55. Školství nelze podřítit jen utilitarismu.....	525
56. Celoživotní vzdělávání a vzdělávání dospělých je nutností	546
57. Moc médií v současné společnosti: co se od nich očekává	547
58. Rizika zneužití masové komunikace	557
IX. VIZE, NADĚJE A IDEÁLY: BOŽÍ KRÁLOVSTVÍ MEZI NÁMI ...	
	50
59. Člověk, který žije jen ze dne na den, nemůže být spokojen a duchovně strádá	50
60. Normou našeho chování se nesmějí stát stávající poměry	50

61. Církeve nesmějí mlčet, znamenalo by to jejich tichou spoluvinu	51
62. Křesťanská vize jako přiměřený program společenských změn směrem k řádu	52
63. Svoboda jako mravní úkol	602
64. Církeve nabízejí nové přístupy - nebojme se jít proti větru	53
65. Konstanty křesťanského sociálního učení: „ano“ a „ne“ společenským konceptům a vizím	625

Úvodní slovo

Deset let od znovunabytí občanských, politických a náboženských svobod prodělává česká společnost složité a obtížné proměny, označované společně jako transformace. Rozpad socialismu otevřel v celé skupině zemí bývalého sovětského bloku cestu k obnově občanské společnosti, parlamentní demokracie a tržní ekonomiky. Na začátku těchto proměn se zdál být v naší vlasti široký společenský konsensus, pokud šlo o charakter těchto proměn a celkový směr naší cesty. Vzory jsme hledali u našich šťastnějších západních sousedů, kteří nemuseli projít periodou bloudění čtyř desetiletí socialistického experimentu.

Po deseti letech transformace nepřestáváme být vděční za dary svobody. Ukázalo se však, že úkol naší doby je obtížnější, než jsme čekali: ztrácíme jasnou vizi a společenský konsensus o dalším směřování se vytrácí. Avšak společnost bez obecně sdílených základních hodnot, nadějí a vizí chřadne a je ohrožována neklidem, sváry a rozpory. V této společenské situaci, označované někdy i jako krize – krize ekonomická, politická a mravní, zažíváme přelom století a tisíciletí. Již tyto okolnosti zavádějí důvod k hlubšímu zamyšlení odkud, kam a jakými historickými cestami směřujeme do budoucnosti.

Cítíme jako svůj morální závazek a občanskou povinnost vyslovit se k společenské problematice. Vstup do nového milénia měříme všichni od narození Krista. Dvoutisíciletá tradice instituce obecné církve a naše dějiny od samého úsvitu jsou napájeny životodárnou mízou radostné zvěsti Bible – evangelia. Jsme si ve vsí pokoře vědomi toho, že my sami i naši předkové jsme mnohdy zůstali hodně dlužní morálním závazkům plynoucím z evangelia, o čemž svědčí mimo jiné i naše přetrvávající rozdělení. Avšak poklad víry, který přes všechny naše nedokonalosti přinášíme a zvěstujeme, je i po dvou tisících let Božím světlem na naší cestě.

Společenská dimenze evangelia – sociální etika plynoucí z křesťanství – je polem, na němž se spolupráce různých církví nejnáze daří. Ekumenická, bratrská láska vedla i k přípravě tohoto listu: sociální učení či sociální nauka katolické církve i ostatních hlavních církví u nás má mnohé společné principy. V tomto smyslu budeme v listu používat sjednocující pojem „křesťanské sociální učení“. Jeho aplikace na naše konkrétní dějinné podmínky je sice úkolem obtížným, ale principiálně možným.

V moderních dějinách, zejména během právě končícího 20.století, působí v katolické církvi tradice tzv. papežských sociálních encyklik, okružních listů k sociálním problémům doby. Poslední z nich, „*Centesimus*

annus“, vydal Jan Pavel II. v roce 1991, tedy sto let od první encykliky Lva XIII. „*Rerum novarum*“. V první z nich jde o kritickou reflexi rodícího se kapitalistického řádu, marxisticky orientovaného socialismu a tzv. dělnické otázky z konce XIX. století, v druhé pak o kritickou reflexi kapitalistického řádu po rozpadu socialistického experimentu. Prorocký duch první papežské encykliky již obsahoval zásadní, hlubokou kritiku marxistického socialismu a v tomto smyslu mohla být poslední encyklika satisfakcí a triumfem sociálního učení církve. Avšak Jan Pavel II. se již zamýšlel nad novými znameními doby, nad novými úskalími, jimiž jsme i my měli po roce 1989 v naší zemi proplout. K nim patří křehkost naší mladé demokracie i vytváření podmínek pro naše začlenění do širší rodiny evropských národů. Posledním dokumentem shrnujícím katolickou sociální doktrínu je nedávno vydaný „Sociální katechismus církve“ (Řím, Vatikán 2000).

Název listu „Pokoj a Dobro“ je převzat od bratra Františka z Assisi, který těmito slovy zdravil své bratry. František dovedl do své lásky zahrnout opravdu všechny své současníky, nikdo z ní nebyl vyloučen. Zápas o pokoj a konání dobra, smír mezi lidmi různého etnického původu, třídního postavení, politických a ideových orientací, je hodnota, kterou budeme v začínajícím 21. století nálehavě potřebovat. Jde o dobro a pokoj v mezilidských vztazích i ve společnosti. Obě tyto hodnoty se pro nás stávají úkolem i ve vztahu k přírodě. Jsme přesvědčeni, že „Pokoj a Dobro“ jsou centrálními hodnotami, na nichž, jak doufáme, se mohou shodnout všichni lidé dobré vůle, jimž leží na srdci budoucnost této země, věřící lidé všech církví i lidé, kteří dosud neztratili schopnost rozlišení toho, co je dobré a co je zlé, co by měli činit a čeho by se měli vyvarovat.

Rozhodli jsme se pro zveřejnění výsledku našeho společného úsilí, protože nás znepokojuje řada povážlivých jevů společenského života. Nechceme vyslovovat soudy nad svými bližními, ani se tímto listem nechceme stavět nad a mimo vás, které oslovujeme. Jde nám o nejvlastnější a nejhlubší zájmy nás všech, kdo máme dobrou vůli učinit něco pro změnu našeho sociálního klimatu i nás samotných. Tato dobrá vůle nás pak s pomocí Boží dovede postupně ke změně názorů a mnohých životních návyků a našeho vzájemného chování ve společenských vztazích.

Křesťanské sociální učení zdůrazňuje hodnoty a morální principy podtrhující důstojnost člověka jako tvora stvořeného k obrazu Božímu a v tomto smyslu se neváže na žádné konkrétní společensko – politické uspořádání. Tyto hodnoty a morální principy nejsou však vůči konkrétním institucím, koncepcím a ideologiím neutrální: sociální nauka je ovšem hodnotí nikoli stranicko-politicky, ale ze zorného úhlu toho, oč jde církvím především: o prosperitu pozemské obce, o zlepšování kvality lidského

života a o cestu člověka k Bohu. Přejeme si, aby náš dokument byl přijímán jako příspěvek k rozhovoru o uspořádání věcí společenských se všemi lidmi dobré vůle, zejména pak s těmi, kdo se angažují ve světě politiky, podnikání či veřejné a státní správy a chtějí se podílet na nápravě věcí veřejných.

POKOJ A DOBRO

Křesťanské pozdravení k začínajícímu 21. století

I. Dědictví minulosti

1. *Tlustá čára za minulostí není možná*

Chceme-li hledat příčiny a kořeny současného stavu naší společnosti a jejích problémů hospodářských, sociálních, politických a kulturních, nemůžeme se obejít bez pohledu na naši minulost a na ty její síly a tradice, které dosud u nás působí. Jen tak můžeme hledat a nalézt cesty ke zlepšení současného stavu věcí. Reflexe minulosti je zkoumáním „znamení času“ a hledáním cest ke spravedlivému uspořádání společnosti. Proto nelze udělat za minulostí „tlustou čáru“.

2. *Církve se hlásí ke svému dílu odpovědnosti*

Křesťanství v českých zemích bylo nejvíce postiženo soustavným pronásledováním aktivních kněží, kazatelů, řeholníků a řeholnic i mnoha laiků po více jak čtyřicet let komunistické vlády. Avšak kořeny toho, že se dnešní společnost odklonila od křesťanských hodnot, mají svůj hluboký historický původ. Část společnosti má ke křesťanství – a ještě více k církvím jako institucím – poměr lhostejný, někdy přímo nepřátelský. Praktikující křesťané sami jsou v této zemi menšinou, i když se ještě na začátku proměn minulého desetiletí v posledním velkém průzkumu ke křesťanství přihlásila – v té či oné míře – významná složka populace.

Tato situace staví před křesťanské církve především dvě otázky:

– do jaké míry jsme tento stav sami zavinili

– co je dnes naším úkolem, abychom byli schopni plnit poslání vůči světu.

Na první otázku musíme poctivě odpovědět, že negativní vlivy historického vývoje, k nimž se my křesťané sami musíme hlásit, sahají až do 14. století, možná dokonce až k samotnému přijetí a způsobu života víry u nás. Zhruba řečeno: Pokusení světské moci, později v kombinaci s podřízením křesťanství germanizačním hlediskům v někdejším Rakousko-Uhersku, mělo za následek odcizení obyvatelstva převládajícímu katolicismu. V moderních dějinách se ovšem uplatnila i řada faktorů vnějších, k nám importovaných; jde o myšlenky vrcholící v osvícenství, na které žádná z církví nenašla přiměřenou odpověď. Avšak i mnoho dalších negativních

faktorů vedoucích k poklesu role křesťanství u nás bylo důsledkem vlastních selhání a zanedbání. Církve se soustředily na své vnitřní problémy, některé z nich nezřídka i na cíle mocensko-politické; ztratily citlivost pro rozpoznávání znamení času, zanedbaly starost o potřeby nejchudších vrstev. Nevěnovaly dostatečnou pozornost úsilí o pozemskou spravedlnost v hospodářské a sociální sféře. Z bohatství sociálních motivů svých tradic zdůrazňovaly spíše ty, které ústily do pochybné politiky podřízování např. římsko-katolické církve státním strukturám rakouského císařství. Sociální cítění nižšího duchovenstva kontrastovalo s přezíravým postojem velké části hierarchie namnoze privilegovaného rakouského původu. Sociální činnost v českých zemích se rozvíjela současně s podporou národního uvědomění (Sušilova Družina, 1.sjezd katolických jednot v Brně, ustavení křesťansko sociální strany v Litomyšli roku 1894).

Forma vzájemných vztahů státu a církve, označovaná jako tzv. austro-katolicismus, měla v našem českém dějinném kontextu neblahý vliv: společenské opory církevní hierarchie – často odnárodnělé – nebyly schopny rozpoznat Ježíše v chudém a slabém člověku (srov. Mt 25,31–46), přeslechlly hlasy, jimiž se dožadoval svých oprávněných požadavků. Skutečnost, že církve ztratily dělnickou třídu, nazval Pius XI. skandálem 19. století. Je nutné se zármutkem konstatovat, že pro naše země platí toto tvrzení ještě více než jinde. Ke zlhostejnění ve vztahu k církvím docházelo i u značné části příslušníků inteligence a lidí veřejně angažovaných.

V tomto listu není místo pro podrobnější rozbor a argumentaci, jež by si tato vážná tvrzení zasloužila. Cílem listu není ani sebemrškačství. Kritiku do vlastních řad by bylo zajisté možno objektivizovat výčtem všeho dobrého, co křesťanské církve u nás v minulosti vykonaly. Ale to všechno nemůže ospravedlnit podíl církví na odklonu velké části společnosti od poselství evangelia. Jan Pavel II. vyzývá církev v tomto Jubilejním roce 2000 k sebekritice a lítosti a ke zhodnocení vlastních selhání minulosti a sám jde v tomto příkladem. Pastýřský list českých a moravských biskupů „Milostivé léto Hospodinovo“, zveřejněný měsíc před slavností svatých Cyrila a Metoděje, je již upřímně míněným krokem v tomto směru.

S lítostí vyznáváme, že křesťanské církve v naší zemi mají svůj díl odpovědnosti za vážnost sociální otázky i v tomto končícím století. Tímto vyznáním začínáme náš list k sociálním otázkám. Jde o podmínku nutnou, nemá-li list ztratit svou věrohodnost. Jedině duch kajícího a pokory je příslibem obratu. To platí především pro nás. Je to však výzvou i pro svět politiky, hospodářství, vědy, kultury i sociální práce. Vzdáváme se častého a zakořeněného pokušení hledat jen vnějšího nepřítele. V rozhovoru, který

bychom rádi podnítli, nechceme uhýbat před spoluodpovědností za krizi, v níž se celá česká společnost ocitá.

3. Všechny křesťany spojují pronásledování, utrpení a oběti obou totalitních režimů

Jestliže dnes děkujeme Bohu za dar náboženské svobody, patří se vyjádřit naši vděčnost i tisícům těch nejstatečnějších a nejobětavějších křesťanů, kteří byli zatčeni, internováni a vězněni v koncentračních táborech nacismu a vězeních komunismu. Mnozí z nich prokázali věrnost své víře až k prolití krve. Tento osud postihl řadu osob duchovních i aktivních laiků. Mnoho obětí nalezneme ve spolcích a organizacích, které se pokoušely o šíření křesťanských hodnot, jako byly Sokol, Orel, YMCA, Akademická YMCA, Skaut aj. Nelze zapomenout na oběti z řad české pravoslavné církve, zejména v období heydrichiády, kdy bylo vyvražďeno vedení této církve. Velkou věrnost ve víře prokázali v dobách komunistických perzekucí zvláště kněží a věřící řeckokatolické církve. Všechny tyto oběti otevřely cestu k ekumenickému sblížení názorů a postojů. Na základě společného utrpení zesílil pocit sounáležitosti mezi křesťanskými církvemi. Po roce 1989 jsou bratrské vztahy mezi našimi církvemi tak dobré, jako nikdy v minulosti nebyly.

4. Za neporozumění znamením doby a za slabost odporu vůči zlu se platí

Jako v třicátých letech v Německu samotném, tak ani později v našem sudetoněmeckém pohraničí nedokázali křesťané rozpoznat „znamení doby“: nepostavili se včas a otevřeně vůči nastupujícímu nacismu. Podobné selhání po válce si vyčítáme i my, křesťané v České republice. Nebyli jsme schopni rozpoznat nebezpečí nenávisti, které se tehdy rozhořelo ve všech vrstvách naší společnosti. Církve se nepostavily dost důrazně proti tomuto duchu. Oprávněná touha zabezpečit český národ proti dalšímu možnému bytostnému ohrožení ze strany Německa v budoucnosti nešťastně splýnula s neospravedlnitelnou touhou po kolektivní odvetě a s nedostatečnou ochotou spravedlivě odlišit míru individuální odpovědnosti. Trauma z poválečného řešení německé otázky nás dosud tíží, ať jsme ochotni si to přiznat, či nikoli.

Válka a divoký odsun měly za následek pokřivení a změlčení víry ve spravedlnost jako základu společnosti. Došlo ke ztrátě víry v sílu ducha. Převládlo naopak vidění světa a dějin sociálního darwinismu: vítězí a přežívá ten, kdo má fyzickou moc a umí užít násilí. Komunistický převrat pak v logice tohoto uvažování sáhl k násilnému potlačení svobod a k vyvlast-

nění majetku bez náhrady. To bylo dalším rozhodujícím krokem na této mylné cestě. Ani zde společenství křesťanských církví neprokázalo dostatečnou jednotu v odporu proti hrubým zásahům do instituce vlastnictví, přestože sociální etika i církevní dokumenty již tehdy mluvily jasnou řečí a z důvodů principiálních masové vyvlastnění odmítaly.

A tak jako jen nedlouho předtím němečtí křesťané brzy platili vysokou cenu za svá selhání, tak se vzápětí duch zla obrátil proti našim křesťanům, kteří mu nečelili hned po skončení války. Plánovitě represe, provokace, inscenované soudní procesy a tresty po roce 1948 si kladly za cíl podřídit církev komunistické moci. Pod tímto tlakem došlo uvnitř církví k rozštěpení na několik proudů. Na jednom krajním pólu byla kolaborace s režimem, na druhém pólu byly podzemní církve a skupiny křesťanských disidentů.

To, že část křesťanů zašla ve své snášenlivosti k režimu příliš daleko, mělo v Německu i u nás svou příčinu v mylném výkladu událostí oné doby a v nedostatečném poučení o principech křesťanského sociálního učení. Zásady rovnosti a sociální spravedlnosti, jimiž komunistický režim získával své příznivce, ovšem za cenu ztráty svobody a osobní odpovědnosti, připomínaly některým poctivým lidem (i z řad církví) biblické principy lásky k bližnímu. Církve se pod tlakem, zejména v období tzv. kulturní revoluce koncem padesátých let, dostávaly stále hlouběji do zajetí ghetta, ze kterého se těžce vymaňovaly ještě v prvních letech po roce 1989. Až dosud se jim nepodařilo překonat vnitřní napětí vedoucí až k rozdělení, ke kterému přispěl bývalý režim svou diskriminující praxí. Ani v tomto bodě nebude možné udělat tlustou čáru za minulostí. Naše minulá selhání se nám budou vracet a budeme za ně platit, dokud se s nimi nevyrovnáme v souladu s Kristovou výzvou k obrácení. Křesťanský pohled na tyto otázky by neměl ztratit ze zřetele zamyšlení o Božím trestu za naše selhání; kolik jich jen bylo v tomto století! To, co následovalo, lze vidět jako „vichřice hněvu pro hříchy naše na hlavy naše uvedeného“ (J.A.Komenský). Bůh nás vychovává i tak, že nás trestá. A těm, kdo Boha milují, všechny věci pomáhají k dobrému.

5. Dědictvím naší minulosti je úpadek morálky jako důsledek odklonu od Boha

Důležitou složkou dědictví minulosti je vývoj společenské morálky. Historicky lze doložit rozklad morálně stabilních struktur společnosti již v 19. století, s příchodem průmyslového věku. Austrokatolicismus s religiozitou již mnohdy povrchní či dokonce pokryteckou nese na tomto trendu svůj podíl viny. Soukolí dějin, jimiž musel projít náš národ ve 20. století, urychlilo tyto procesy eroze zažitých kulturních a morálních vzorců cho-

vání. Naším dědictvím je zmatek v hodnotách, malá odolnost vůči ideové manipulaci a oslabená mravní integrita. Vůči společenskému zlu komunismu jsme jako národ prokázali menší rezistenci než naši sousedé, s nimiž jsme sdíleli podobný osud. Komunistický převrat, zločiny a tíživá atmosféra padesátých let nalomily páteř mnohých. Uvolnění a naděje vkládané do reformních snah Pražského jara v roce 1968 – bez hlubšího sebezpytování – vedly po násilném potlačení a dvou desetiletích „normalizace“ jen k dalšímu snížení hladiny mravní odolnosti. Smutné zjištění, že negativní trendy demoralizace se nepodařilo v našem národě zastavit ani po znovunabytí svobody v listopadu 1989, nás vede k samostatnému zamyšlení nad tímto posledním uzlovým bodem našich dějin. Činíme tak v pevné víře, že v návratu k duchovnímu základu se otvírá naděje vybřednout z tekutých písků morální devastace.

II. Listopadové události roku 1989

6. Skutečným Pánem lidských dějin je Boží Syn Ježíš Kristus

Časový odstup dovoluje lépe odpovědět na otázky, které zaměstnávají společenské vědce i řadové občany: co se vlastně stalo, jak porozumět rozpadu socialistického režimu u nás a jak vůbec vyložit povahu toho, co vešlo i v mezinárodním měřítku do povědomí jako „sametová revoluce“? Pád železné opony, rozpad sovětského bloku a následný proces transformace a zavádění standardní tržní ekonomiky patří do zajisté ke klíčovým událostem končícího 20. století. Je pozoruhodné, že odborníci v příslušných společenských vědách nebyli s to tuto událost století předpovědět. Ačkoliv soutěž dvou bloků již dlouho ukazovala, kdo bude vítězem a kdo poraženým, snadnost, rychlost a nenásilnost oněch změn všechny zaskočila.

Jsme přesvědčeni, že i tam, kde se zdá, že zlo po dlouhá léta dominuje, má konečné slovo a režii událostí ve svých rukou Bůh. Věřící lid tak od samého počátku převratných událostí spontánně interpretoval rozpad komunismu jako Boží zásah do lidských dějin, jako ovoce mnoha obětí, mučednictví a žalařování nevinných lidí, věřících i nevěřících.

A tak spolu s faktory materiální povahy, jež se podílely na rozpadu socialistického režimu – ekonomické a civilizační zaostávání celého sovětského bloku bylo od sedmdesátých let stále zřetelnější – církev oprávněně odkazuje i na faktory morální a duchovní povahy, jež přivodily pád komunismu. Myslíme tu na mravní rezistenci vůči zlu minulého režimu u jednotlivců, ať uvnitř církví, či mimo ně, v organizovaných opozičních

a disidentských hnutí, církevních aktivitách, podpisových akcích a projevech občanské statečnosti (Charta 77, Obroda, vlivy Solidarity našich severních sousedů).

7. Díky Bohu za pokojný průběh převratných změn

Pokojný průběh událostí otevřel u nás prostor pro cestu ke svobodné společnosti, k návratu právního a morálního řádu, k hospodářskému řádu, který je dítkem evoluce evropské a americké civilizace, výsledkem starostlivé péče, práce, systematické sebereflexe, zkrátka staletého intelektuálního a mravního usilování.

Tak jako v minulosti, ani během převratů na konci 80. let není oprávněné spiklenecké pojetí dějin. Neměli bychom se nechat zneklidňovat domněnkami tohoto druhu. Je znakem vyspělého křesťana, že se nedá zvíkat v pevnosti své víry a spoléhá na to, že Bůh i prostřednictvím lidských činů přivádí své dílo k naplnění.

8. Přílišná právní i politická kontinuita s minulým režimem byla a je zátěží

Vláda národního porozumění, jež vzešla z listopadu 1989, zvolila cestu politické i právní kontinuity s dřívějším režimem. Zvláštním zákonem (O protiprávnosti komunistického režimu) byl sice minulý systém prohlášen za zločinný, ale mylně se odvozuje, že aktéři případných zločinů mohou být souzeni pouze na základě zákonů, které vytvářel komunistický režim. Jak známo, v sedmdesátých letech byly mezinárodním společenstvím přijaty závažné právní normy, týkající se občanských, politických a dalších práv. Ty se ratifikací v tehdejší Národní shromáždění staly součástí našeho právního řádu. Tím byly – pro svou věcnou povahu i právní legitimitu – nadřazeny příslušným ustanovením našeho zákonodárství. Hovoří-li se dnes v těchto souvislostech o právní *kontinuitě*,¹ pak je třeba vycházet z toho, že do tehdejšího právního řádu byly od jisté doby legitimně začleněny právní normy, v jejichž světle je možno i dnes posuzovat činy představitelů tohoto režimu.

9. Bez dobré vůle a ochoty vypořádat se s minulostí se právní stát rodí těžko

Změny hospodářsko-politických systémů jsou vždy i změnou společenských struktur, ústavních a vlastnických práv. Křesťanské sociální učení uznává vliv společenských struktur na jednání člověka, ale upozorňuje, že hřích má primárně individuální rozměr. Vždy je to jednotlivec, který se rozhoduje pro dobro či pro zlo. V moderní, složité a vysoce institucioná-

¹ Činí tak, žel, i pracovníci Úřadu pro vyšetřování zločinů komunismu.

lizované společnosti se ovšem citlivost svědomí vytrácí, slábne i vědomí osobní viny, vyhasíná odpovědnost jednotlivce. Křesťanské sociální učení pracuje s konceptem „struktur zla“ či „struktur hříchu“, v nichž se individuální zlo může institucionalizovat. Éra reálného socialismu přispěla k této erozi mravního vědomí tím, že vytvořila zvláštní, hierarchicky uspořádanou strukturu politicko-ekonomické moci, v níž se osobní odpovědnost vytrácela.

Takto fungující systém dal člověku příležitost vyhnout se problému individuální viny a odpovědnosti. K tomu docházelo v masovém měřítku. Nedostatečná vůle dnešních politiků zjednat nápravu v právních deformacích a morálních škodách komunistického režimu se dá vyložit i okolností, že v našem státě se příliš mnoho lidí tím či oním způsobem podílelo na nezákonnostech – ať už úmyslně, z prospěchářství či ze strachu. Proto u většiny národa převažuje snaha o onu příslovečnou tlustou čáru za minulostí. Pokus začít s čistým stolem bez reflexe vlastních selhání je však spojen s rizikem, že nedojdeme k jasnému oddělení dobra a zla, že vztahy mezi lidmi i vztahy mezi státem a občanem nebudou pročištěny ve světle pravdy a spravedlnosti.

10. Skutečná transformace nemůže být jen pouhou přeměnou struktur zla

Systémová změna může formy a struktury zla jen transformovat. Po listopadu 1989 byl sice zrušen politický i ideologický monopol KSČ, byly demontovány správní a nadpodnikové organizační struktury reálného socialismu. Současně však došlo ke skartaci části spisů StB, k zametání stop. Sítí lustračního zákona tak proklouzlo i mnoho velkých ryb. Zákony nezabránilly v určité míře transformaci předchozích politicko-mocenských výhod a privilegií, postavených na stranické nomenklatuře, v nové struktury moci ekonomické, v zaknihovaná vlastnická práva.

V mnoha ohledech je skutečná transformace teprve před námi. Věžíme v minulosti hlouběji, než jsme ochotni připustit. Skutečná proměna společnosti má více dimenzí než pouhou změnu systému. Zahrnuje i proměnu našich srdcí, myslí, návyků a vzorců chování. Proto je nezbytné obojí: reforma struktur a institucí i náprava mravů.²

² Jen tím se překoná omyl dřívějších generací křesťanů, kteří kladli takřka výlučný důraz na individuální etiku, na změnu smýšlení jednotlivce. Podceňovali tím nutnost přeměny institucí. A naopak: mnozí soudili, zejména pod vlivem osvícenství s jeho optimistickým pohledem na člověka, že to, na čem záleží, je změna společenských institucí: změna smýšlení se automaticky dostaví. Dnes víme, že jedno podmiňuje druhé.

Listopadové události roku 1989 měly mimo veškerou pochybnost morální náboj. Ten však zůstal u velké části lidí na povrchu. Záhy se společnost navrátila k silovému vidění světa: rozhodujícím se opět stává moc, moc politická a moc ekonomická, a v zájmu získání moci se údajně nelze příliš zatěžovat právem. Toto vidění světa považujeme za scestné a z hlediska principů sociální nauky, k níž se hlásíme, za nepřijatelné. Tváří v tvář těmto ohrožením přispěla pasivita církví, jejich uzavřenost do vlastních problémů a přehlížení hlubších příčin úpadku, k prohloubení společenské krize.

III. Koncepce transformace a křesťanské sociální učení

11. Morální rozměr transformace byl podceněn

Přesto, že důležitost morální dimenze privatizace a transformace byla od samého začátku změn po listopadu 1989 podceněna a někdy i záměrně bagatelizována, podařilo se alespoň zčásti zahrnout morální aspekt do pravidel a procedur privatizace. O tom svědčí např. restituční zákon, ovšem s tou výhradou, že při transformaci zemědělských družstev mnohde utrpělo právo oprávněných osob. Během uplynulého desetiletí se nenašla politická vůle k dořešení restituce majetku církví a náboženských společností, ale ani spolků a hospodářských družstev. Omezena zůstala i práva emigrantů. Tím byl vyloučen velký intelektuální a etický potenciál, využitelný pro celý proces transformace. Teprve v poslední době byly uznány restituční nároky ve věci majetku českých židů, pro jejichž příslušníky, kteří přežili, a jejich potomky nedošlo v mezidobí 1945–1948 k zmírnění strašlivých křivd.

Kupónová privatizace jako metoda bezplatného rozdělení státního majetku občanům byla a dosud je předmětem sváru odborných ekonomických kruhů. Diskutuje se především o otázce, zda tímto způsobem lze nejbezpečněji nalézt konkrétní odpovědné vlastníky. Ať tak či onak, koncepce na počátku rovnostářsky spravedlivá vyústila v koncentraci ekonomické moci často na úkor drobných akcionářů, jejichž vlastnická práva nebyla dostatečně chráněna. Tím došlo k oslabení, ba takřka k zmaření ideje, která se původně zdála být blízka doporučením křesťanského sociálního učení. Obdobně i přímé prodeje a veřejné soutěže, financované z úvěrů polostátních bank, byly spojeny s rizikem srůstu politické a ekonomické moci, zvláště u velkých podniků.

Původně zamýšlená idea rozparcelování socialistických kolosů a jejich zahrnutí do malé privatizace se nerealizovala. Scházela i větší velkorysost

a pobídky pro vstup zahraničního kapitálu. Převládlo propojení spřízněných zájmových struktur na ministerstvech a v těchto velkých podnicích, zatímco střední podnikatelské subjekty, řízené odpovědnými vlastníky a vytvářející ve vyspělých státech většinu pracovních příležitostí a hrubého domácího produktu, se dosud nepodařilo ve větší míře ustavit. Došlo k naprostému podcenění vazby mezi udržitelnou prosperitou a výzkumem a vývojem. Důsledkem je hospodářský úpadek podnikových kolosů, vyžadujících stále nové kapitálové injekce na úkor prosperujících drobných podnikatelů a daňových poplatníků.

Navíc vedle tohoto nespravedlivého přerozdělování zdrojů, jež je pozůstatkem po minulém socialistickém hospodaření, roste nezaměstnanost a v řadě podniků tohoto typu dochází dokonce k nemorálnímu zadržování mezd zaměstnancům.

12. Pevný právní řád se nepodařilo ustavit, právo je odděleno od morálky

Během této doby převládla jakási revoluční „etika“, která umožňovala přelévání aktiv státních podniků do soukromých rukou, pro niž se teprve později objevil termín *tunelování*. Při těchto procesech byla zarážející skutečnost, že se téměř vytratilo právní vymezení nelegálních majetkových transakcí, označovaných v civilizovaných zemích za krádež, podvod nebo zpronevěru. Čtyřicetiletý rozvod práva a spravedlnosti se nepodařilo v letech transformace překonat: právo je nadále odděleno od etiky. Stále se ještě setkáváme s tím, že právní rámec není – netroufáme si posuzovat, zda z nevědomosti či dokonce záměrně – ustavován tak, aby zajišťoval výkon funkcí práva a spravedlnosti v hospodářství. Pro naši dnešní situaci je typická všeobecná nedůvěra k orgánům vlastního státu včetně justice. Ztráta víry ve spravedlnost a v možnost dovolat se ochrany vlastních práv je alarmující. Nelze nevidět úsilí posledních dvou vlád o nápravu v těchto závažných věcech, ale toto úsilí se stále ještě setkává se skrytým i otevřeným odporem zájmových skupin, které jsou zainteresovány na uchování možnosti manipulovat právo ve svůj prospěch.

13. Staronové státní ochránářství a staronové struktury zla

Jako jeden z výsledků české cesty převratu ve vlastnických poměrech se objevilo kvazi-soukromé vlastnictví. Jde o typ vlastnictví, které je formálně odstátněno, ale ve skutečnosti v něm má stát stále rozhodující vliv, i když se někdy projevuje pasivním přihlížením k divoké privatizaci. Kvazi-soukromé vlastnictví si nenechá mluvit do sestavování manažerských smluv a určování manažerských odměn, ale přitom dále přenáší důsledky špatného

hospodaření na stát, a tím na daňové poplatníky. Instituce, které takto vznikly, nejsou něčím úplně novým; spíše došlo k přeskupení starých prvků, zděděných z reálného socialismu. Je to vlastnictví institucionálně složité, neprůhledné, a (proto) neefektivní. Právě v této podobě se nejvýrazněji zachovaly společenské struktury zla minulosti. Pokračování těchto staronových forem státního paternalismu umožňuje dále přerozdělování zdrojů na úkor těch slabších a bezbranných a je často jen zakrytější formou vykořisťování z dob reálného socialismu. Případy bank a velkých podniků tohoto typu jsou široce diskutovány i v laické veřejnosti.

14. Nová forma materialistické filosofie je rovněž mylná

Existují příznačné podobnosti mezi někdejšími přechodným obdobím budování socialismu s ideologií marxismu-leninismu a krajní, extrémní formou liberální ideologie v procesu změn po roce 1989. V něm se normální etické principy odkládají stranou. Údajná budoucí racionalita a výkonnost je postavena proti morálce. Nelze dostatečně zdůraznit, že jde o pojetí chybné již ve výchozích premisách: instituce bez morálních základů fungují špatně, kýžený efekt privatizace se nedostavil. V mylně pochopeném extrémním liberalismu měla opět – s použitím někdejší terminologie – „základna“ přednost před „nadstavbou“. V tomto smyslu se objevila i přílehlavá charakteristika těchto staronových omylů jako „marxismus naruby“. Otevřela se příležitost pro lidi bez skrupulí, po stránce mravní připomínající některé z někdejších národních správců a komunistické vyvlastňovatele před půlstoletím. V tomto smyslu šlo o opakovaný návrat ducha vzpoury proti tradiční morálce. Zprofanovaná forma filosofie historického materialismu marxistického typu byla nahrazena novou formou materialismu, tentokrát v podobě extrémního liberalismu. Jinou věcí je schizofrenní podoba této ideologie, v jejímž důsledku nakonec liberální principy nebyly v řadě důležitých politik vůbec aplikovány (způsoby privatizace, nakládání s přebytkem státního rozpočtu, sociální politika, regulace mezd a cen...).

15. Fundamentalistický liberalismus se stal náhradním náboženstvím

Dlouho potlačované občanské a politické svobody, nemožnost legálně podnikat po více než čtyři desetiletí a náhlé otevření prostoru pro soukromou iniciativu vytvořilo podhoubí pro vypjatý individualismus. Ten čerpal svou inspiraci v anglosaském (americkém) světě, avšak scházelo mu tamní duchovní a kulturní ukotvení žité morálky v hospodářství i v politice a pevná vláda zákona. Převládající materialistické smýšlení u velké části populace, mentalita idolu co nejvyšší spotřeby a hromadění majetku, to byly

ony predispozice pro znovu se vynořivší falešný sociální mesianismus, který otevíral dveře pro přehnané aspirace a sliboval opět – „tentokrát už doopravdy“ – vybudování „ráje na zemi“. Mnozí nedostatečně zakotvení a málo mravně integrovaní jednotlivci přijali ideologii tržního fundamentalismu jako jakési náhradní osobní náboženství. Identifikace s pochybnými hodnotami, jakými jsou chtivost po majetku, a posedlost po penězích jako univerzálním prostředku k uspokojení konzumního způsobu života, vytvářely modly náhradního náboženství. Svůj podíl na tomto svedení mají nedostatky ve vzdělání a v etické výchově, malá profesionalita, nedostatek respektu k odlišným názorům a k jejich racionální reflexi – v médiích, ve veřejném prostoru vůbec.

Tuto modloslužbu křesťanské sociální učení odmítá. Je nebezpečná tím, že oslabuje respekt k lidské důstojnosti, zbavuje život člověka hlubšího smyslu a v konečných důsledcích ohrožuje i jeho věčnou spásu.

16. Divoké vlastnické přesuny bez pevného právního rámce musí skončit

Koncentrace ekonomické moci vznikla metodami, které měly daleko do pravidel hry běžných v právním státě, a tím stojí v kontinuitě s institucionalizovaným zlem minulého uspořádání. Hrozí riziko nadřazení této moci nad formální instituce politické demokracie. Divoké vlastnické přesuny bez pevného právního rámce musí skončit. Skutečná transformace je nemyslitelná bez proměny duchovní; sem ukazuje i duchovní dědictví velkých postav naší moderní minulosti, Havlíčka, Palackého i Masaryka.

Jen takové soukromé vlastnictví, které respektuje právní rámec jako podstatné omezení pro tvorbu zisku, hodnot a výsledné prosperity a které je sociálně odpovědné a solidární, bude lidmi akceptováno a vnímáno jako legitimní. Jen takové soukromé vlastnictví je s to otevřít prostor pro skutečné podnikání, pro tvořivost a uplatnění talentů lidí a pro tak potřebnou modernizaci naší ekonomiky. V dosud převažujícím negativním vnímání instituce „soukromého vlastnictví jako krádeže“ (Proudhon) musí dojít k podstatnému obratu, má-li se ekonomická transformace úspěšně dokončit. Vlastnictví je odpovědnost, vlastnictví je služba, vlastnictví nám bylo svěřeno.

Je třeba spravedlivě ocenit snahy o zjednání nápravy a úsilí přiblížit se k vskutku právnímu státu. Všechno však nasvědčuje tomu, že zápas o zatlačení struktur zla, které jsou nadále překážkou pro vládu zákona, není stále ještě u konce.

17. Církve se staví za sociálně-ekonomický systém postavený na právním a mravním řádu

Předchozí kritická reflexe nad cestou, která až dosud převládala v české transformaci, ukazuje, že kromě mravních deficitů byl největší slabinou oslabený smysl pro nutnost respektovat pevný právní rámec ekonomiky. Podceněna byla role občanských ctností v politice i hospodářství. Z historicky dosud se vyskytujících vzorů má ke křesťanskému sociálnímu učení nejbližší koncepte *sociálního tržního hospodářství*.³ Není náhodou, že právě proti tomuto konceptu mířilo ostří kritiky extrémních liberálů v našem prostředí. Jsme si plně a dobře vědomi, že ani instituce sociálního tržního hospodářství nejsou dokonalé a neměnné a že i aplikace principů sociálně-tržního hospodářství (tzv. ordo-liberalismu, tedy liberalismu s důrazem na řád) v dnešním světě vede k potřebě naléhavých reforem, a to i ve státech s dosud nejpřesvědčivějším spojením hospodářství ekonomicky výkonného a přitom sociálně citlivého.

Dědictvím po reálném socialismu je stále ještě *stát* s příliš rozsáhlými pravomocemi. Škodí i přílišné spoléhání občanů na stát. Současný stát je přitom státem slabým, neschopným garantovat právo a spravedlnost. Považujeme za nutné zdůraznit, že jsou mimořádně nebezpečné ty extrémní ideologie, které považují stát za zlo. V naší zemi jde o ideologii pravicového anarchismu, pro který je stát již z definice korupční. Prohlašuje se sice za liberální, ale je stejně nebezpečná jako extrémní politické směry, ohlízející se po paternalistickém, zaopatřovacím státu a po návratu starých pořádků. Ideologie „kapitalismu bez přívlastků“ se ukázala být škodlivou a vedla nakonec k tomu, že český post-socialistický kapitalismus je ústy vlastních občanů i slovy zahraničních analytiků označován přívlastky spíše nelichotivými.

18. Společnost bez respektu ke společnému dobru chřadne

Jako důsledek potlačování individuální iniciativy, tvořivosti a podnikavosti jednotlivce v minulém režimu a přehnaná, rozbujelá snaha státu strhnout na sebe veškeré rozhodování v rámci tzv. celospolečenského vlastnictví, jsme po roce 1989 svědky opačného extrému. Vychýlené kyvadlo zdůrazňuje dnes jednostranně individuální svobodu, která nechce být vázána žádnou odpovědností: zcela se vytrácí porozumění pro potřebu společného dobra („bonum commune“). Přitom jde o jeden z úhelných kamenů, na který kladli důraz již nejstarší církevní otcové a který učinil

³Jde o charakterizaci hospodářství, která se spojuje s tradicí tzv. ordo-liberalismu.

evropskou civilizaci tím, čím dnes je. Jde o nebezpečné názory krajních libertinistů, kteří chápou člověka jako izolovaného tvora, sobecky sledujícího v extrémně pojaté svobodě jen svůj úzký osobní zájem. Pro zdravou společnost je však zapotřebí co nejširší shoda v tom, co tvoří společné dobro⁴. Není náhodou, že pastýřský sociální list biskupů Anglie a Walesu má společné dobro („Common Good“) jako svůj název. Termínem společné dobro (*bonum commune*) označujeme vějíř „dober“, která, jak doufáme, naleznou u všech občanů kladné přijetí: jde o osobní bezpečnost, o vnitřní i vnější bezpečnost země, o respekt k lidským a občanským právům, která charakterizují demokratický právní stát, o součinnou spolupráci občanů ve všech sférách zaměřenou na prosperitu celé společnosti, o rozumnou sociální síť, která podpírá sociálně slabé občany. Společné dobro je možné též vyjádřit jako soubor společenských podmínek, které umožňují každému člověku uplatnění a rozvoj jeho schopností ve směrech hospodářských, politických i kulturních.

IV. Systémová změna: trh jako všelék a trh jako spása?

19. Transformace je celostní úkol o více dimenzích

Podstatnou součástí společenské transformace je systémová změna. V naší polistopadové transformaci jde o přerod jednoho hospodářsko-politického řádu – reálného socialismu – v hospodářsko-politický řád kapitalistické tržní ekonomiky a parlamentní demokracie. Avšak tento úkol není jednorozměrný. Patří k nedostatkům dosavadní transformace, že byl až dosud kladen jednostranný důraz na ekonomickou dimenzi problému společenské transformace, zatímco ostatní dimenze tohoto úkolu zůstaly nedoceny. Transformaci je třeba rozumět jako *celkové civilizační proměně a přerodu*, který zahrnuje kultivaci právního a morálního řádu, budování občanské společnosti, modernizaci hospodářství i státní a veřejné správy – a nikoliv v poslední řadě – kulturní a duchovní dimenzi života

⁴ Termínem obecné dobro, *bonum commune*, označujeme vějíř „dober“, která, jak doufáme, naleznou u všech občanů kladné přijetí: jde o osobní bezpečnost, o vnitřní i vnější bezpečnost země, o respekt k lidským a občanským právům, který charakterizuje demokratický právní stát, o součinnou spolupráci občanů ve všech sférách zaměřenou na prosperitu celé společnosti, o rozumnou sociální síť, která podpírá zejména sociálně slabé občany. Společné dobro je možné též vyjádřit jako soubor společenských podmínek, které umožňují každému člověku uplatnění a rozvoj jeho schopností ve směrech hospodářských, politických i kulturních.

společnosti, rovinu vizí, nadějí, ideálů. Bez této dimenze společnost trpí, chřadne a chátrá.

20. Ekonomické hodnoty nesmějí být postaveny na vrchol pyramidy cílů

Snaha omezit změny výlučně na ekonomickou dimenzi je neporozuměním úkolu transformace a dokonce neporozuměním tomu, na čem i sama tržní ekonomika stojí a s čím padá. Ostatně jsme se již mohli přesvědčit o tom, že jednostranný ekonomismus je nakonec kontraproduktivní i pro ekonomickou prosperitu samotnou. Blahobyt v onom materiálním slova smyslu je spíše tím, co nám může být přidáno, pokud se držíme mravních principů, jež nám byly dány pro všechny oblasti života. Povinností církví je neustále stát v rozhovoru s lidmi ze světa politiky a podnikání a zprostředkovávat jim v zdravé soutěži s jinými názory etické hodnoty z pokladu vlastní dvoutisícileté zkušenosti.

21. Trh může dobře fungovat jen v etickém prostředí – a to si jen trh sám nevytvoří

Kapitalistická tržní ekonomika vznikla evolucí v kulturní a duchovní sféře křesťanské Evropy a Nového světa. Máme k dispozici řadu historických dokladů, že trh funguje efektivně jen v mravním prostředí, kde vládne alespoň elementární spravedlnost a poctivost, kde existuje základní společenská shoda v chápání dobra a zla a shoda v pojetí lidské osoby a jejího místa ve společnosti. Účastníci trhu by – ideálně vzato – měli být čestní, 'féroví', poctiví, měli by mít respekt k lidské důstojnosti druhého a měli by se držet pevných mravních norem. Za zlaté pravidlo vzájemných vztahů lidí v hospodářství, v politice a ve společenství vůbec je považována Ježíšova etická максима: „Co chceš, aby jiní činili tobě, to čini i ty jim“. Jen tak vzniká společenské klima vzájemné důvěry, na němž je fungování – zvláště finančních trhů a finančních institucí – mimořádně závislé.

Je pravda, že duchu spolupráce se mohou účastníci trhu učit i ze vzájemných interakcí; přesto si určité základní mravní zásady a občanské ctnosti, bez nichž trh – stejně jako politická demokracie – funguje špatně, musejí účastníci trhu již přinést s sebou. K elementární slušnosti a morálce musí člověka připravovat od jeho dětských let rodina, škola, církve a náboženské společnosti, občanská sdružení, spolky a kluby. Zpřetrhaná tradice je v těchto skutečně nejdůležitějších úkolech naší doby velkou překážkou. Soubor občanských ctností, zásad a žité morálky pak tvoří tzv. „sociální kapitál“. Hospodářské potíže naše i dalších zemí východní Evropy vy-

světluji i experti světových finančních institucí právě rozpadem tohoto sociálního kapitálu pod vlivem marxistické ideologie a praxe.

22. Trh může dobře plnit své funkce jen v prostředí soutěže – a to má chránit stát

Kromě výše zmíněných neduhů byla zděděná struktura socialistického hospodářství téměř dokonale zkartelizovaná a zmonopolizovaná. Byla proto velice vzdálena předpokladům dokonalé a funkční konkurence. Privatizace sama o sobě nestačí k obratu směrem k efektivnosti. Není schopna bez soutěže a účinné regulace dosáhnout žádoucího účinku, pokud jsou tržní subjekty monopolizovány (někdy jen v důsledku povahy zboží či služeb, které poskytují). Bez simultánního splnění obou těchto podmínek – soutěžního prostředí a účinné regulace – se privatizace mívá účinkem. Soukromé neregulované monopoly se mohou chovat dokonce ještě arogantněji než předchozí státní monopolní struktury. Soutěž na trhu je třeba chránit, podporovat a kultivovat. Jinak trh, ponechán sám sobě, tíhne k likvidaci konkurence. To platí zejména o trhu, který je poznamenán mnohými neduhy z minulosti. Podobně je třeba se postupně učit, jak regulovat technické a síťové monopoly. Jakákoliv ideologizace těchto složitých problémů v podobě zjednodušujících formulí, podle nichž je soukromé vlastnictví již z definice efektivnější než vlastnictví státní, je teoreticky chybná a společnost může stát mnoho zbytečně promrhaných prostředků.

23. Restrukturalizaci starých odvětví nelze provést bez účasti státu – trh sám si nestačí

Rozpad předchozích trhů socialistického bloku jen urychlil již dlouho pociťovanou potřebu zásadní restrukturalizace historicky „starých“ sektorů ekonomiky, jako je těžba uhlí a nerostných surovin, energetika, hutnictví a ocelářství, těžké strojírenství a zbrojní průmysl. Vysoká kapitálová náročnost těchto odvětví, dlouhý časový horizont pro návratnost investic, vysoká míra rizika podnikání a regionálně zásadní dopady na zaměstnanost, to vše činí stát (vládu) rukojmím těchto odvětví. To platí i tehdy, když jsou ve státním vlastnictví, nebo formálně privátní, ba dokonce i tehdy, podaří-li se k řešení těchto problémů získat zahraniční strategické investory. Z povahy problému, jehož řešení lze střízlivě odhadovat často na dvě desetiletí, si v těchto sektorech trh sám pomoci neumí. Žádná ideologie a politika na tom nemůže nic změnit; je jen pokusem o zatemnění zájmů lobbistických skupin, které využívají situace k morálnímu hazardu a vydírání státu; účet coby daňoví poplatníci zaplatíme všichni.

24. Řada sektorů je svou povahou neredukovatelná na pouhou hru nabídky a poptávky

Řada odvětví, bez nichž si moderní společnost na přelomu tisíciletí nelze představit, patří svou povahou do oblastí, kde redukce na nabídkovou a poptávkovou stranu tržního mechanismu nedostačuje a může být dokonce společensky nebezpečná. *Věda, kultura, školství, sociální služby, zdravotnictví, ale také železniční a silniční doprava*, se sice neobejdou bez kalkulací, rozpočtů, kvantifikace nabídky a poptávky, ale s pouhou ekonomikou zde nevystačíme. Je krajně zjednodušující se domnívat, že i pro tyto sektory je jediným spásným řešením privatizace a autonomní síly trhu. Je nutné hledat funkční cesty k financování a zapojení adekvátních segmentů výzkumu a vývoje do české ekonomiky – jsou totiž jedním z klíčových zdrojů naší možné budoucí prosperity. Trh sám totiž zpravidla nedodá do těchto oblastí potřebné finanční zdroje a zaostávání právě zde může vážně ohrožovat společné dobro. Není náhodou, že i v zemích, kde se s filosofií deregulace a privatizace začalo, dlouho váhali se zahrnutím těchto sektorů do privatizačních programů. A pokud k tomu – se zpožděním – přece jen došlo, je hodnocení dosažených výsledků často velice nejednoznačné. Proto je možno s velkou určitostí tvrdit, že v zemi, před níž stálo bezprecedentní odstátnění v rozsahu, který si žádná ze západoevropských zemí ani neuměla představit, byla snaha o *frontální a co nejrychlejší privatizaci* i v těchto odvětvích strategickou chybou. Zásadní systémové změny zde dosaženo nebylo a ani dosaženo být nemohlo, ale destabilizace sociálně zvláště citlivých resortů je společenskou ztrátou, která mohla být při rozvážnějším a méně ideologickém přístupu podstatně nižší. Musíme se zamýšlet nad podporou nejrozumnějších aktivit, které by vedly k obrodě a růstu sociálně citlivých sektorů za účasti jiných než státních zdrojů, jako jsou sociální služby, nevládní neziskové organizace; nezastupitelná je role církví s jejich přidruženými institucemi. Zjednodušená aplikace tržních zásad a privatizace pro tyto specifické sektory nebyla a není rozumným východiskem.

V. Stát a občanská společnost: obnova právního řádu a růst k odpovědnému občanství

25. Kontinuita s deformovaným právem minulosti je překážkou pro právní stát

Právní řády moderních společností zahrnují stovky, ba tisíce zákonných norem. Naznačili jsme již, že kontinuita s právním řádem, jehož úhelným

kamenem bylo vyvlastnění a třídní nenávisť, je morálně vysoce problematická. Jako důsledek nevůle v politickém i soudním systému vypořádat se s minulostí narůstá v celém národě pohrdání právem. Nezřídká se objevují i nová bezpráví a nespravedlnosti.⁵ Tento vadný vztah k právu a spravedlnosti považujeme za jednu z hlavních příčin enormního nárůstu hospodářské a finanční kriminality, jehož jsme svědky v devadesátých letech.

26. *Litera zákona sama o sobě zabíjí: návrat přirozeného práva je nutný*

V zákonodárné činnosti minulého režimu převládlo zcela formální pojetí psaného a uzákoněného práva. (V terminologii právních věd jde o tzv. „pozitivní právo“, což však neimplikuje žádné pozitivní hodnocení!) Litera zákona a jeho účelový výklad se stal vším. Generace právníků vychovaných v tomto duchu ztrácely zcela smysl pro přirozené právo. Zákonodárci i soudci přestávali být schopni samostatně aplikovat obecně etické i právní etické principy na sporné kauzy své doby.

Tento zděděný stav se ukázal jako slabina po listopadu 1989, kdy měli legislativci za úkol připravit v krátkém čase změnu celého právního řádu. Stejně tak měli soudci v letech transformace najednou posoudit kauzy, které „pozitivní právo“ ani neřešilo a jejichž ekonomické podstatě nerozuměli. Konečně se v tomto období potvrdilo, že samotná hrozba trestních sankcí „pozitivního práva“ není odstrašující tam, kde schází smysl pro *přirozené* právo. V něm je totiž pamatováno na to, že právní normy mají svůj základ v tradicích a principech přesahujících čistě mocenský zájem státu a jeho operativní cíle.

Je tedy nutno usilovat o návrat přirozeného práva do právní teorie a praxe, aby se odstranila mezera mezi literou zákona a duchem, jež činí naše „pozitivní právo“ defektním.

27. *Samotné změny zákonů ještě neučiní právní řád legitimním – nevynutitelné právo vede k bezpráví*

V letech velké četnosti nových zákonů se jakoby zapomnělo na to, že to, co je *legální*, ještě není *legitimní*. K legitimitě práva je totiž třeba i souladu s přirozeným právním cítěním, vlastní tradicí i mezinárodně uznávanými zvyklostmi, s obecnou a právní etikou. Běžný „legalismus“, zvláště v pojetí právního pozitivizmu, považuje za dobro a normu jen to, co je obsaženo v pozitivním, psaném a vyhlášeném právu. Charakter legality však ještě

⁵ Již starozákonní prorok varoval: „Dává-li se milost svévolníku, spravedlnosti se nenaučí....bude jednat podle“(Iz 26, 10).

není zárukou obecného dobra, práva a spravedlnosti. Křesťanské sociální učení klade důraz na etickou stránku prováděných politických a právních změn.

Na zvažování těchto hlubších eticko-právních problémů nebyl čas v koncepci transformace, která spatřovala prioritu v *rychlosti* institucionálních změn. Právo stále pokulhává za ekonomickými změnami, „právní smršť“ stovek zákonodárných iniciativ, ve chvatu projednávání a schvalované zákony a jejich četné dodatky, novely novel, to vše málo prospívalo legitimitě práva v zemi. Naopak, s růstem četnosti změn jako by vzrůstal pocit právního vakua. Rychlý rozklad organizačních struktur zděděné socialistické ekonomiky měl za následek prudký, řádový nárůst počtu podání v obchodních sporech, registrace narychlo odstátňovaných a nově zakládaných podniků vedla k přetíženosti obchodních a rejstříkových soudů. Rychlost institucionálních změn měla kontraproduktivní účinky: vynutitelnost a vymahatelnost práva klesala, soudní řízení se protahovalo. Tím vším dále trpěla legitimita práva, vzrůstal pocit, že dobrat se práva a spravedlnosti není možné. Rozpor mezi „legálním“ a „legitimním“ narostl do vážných rozměrů.

Je třeba rehabilitovat právní řád v očích občanů tím, že soudní rozhodnutí budou v souladu s přirozeným cítěním spravedlnosti (jakkoli jsme si vědomi pokleslé citlivosti i v této oblasti) a nebudou odporovat zdravému lidskému rozumu. Hodnota soudní moci pro občany nespočívá v pouhém formálním dodržování procesních předpisů – profesionalita soudní moci netkví ve formalistickém manýrismu. Zmorálnění práva je naléhavým požadavkem dne.

28. Rovnost občanů před zákonem je podmínkou řádu

Situace deficitního soudního systému vytváří fronty na řešení registrací nových společností, usnesení valných hromad, řešení obchodních sporů a konfliktů, návrhů na konkurs. Takový stav – spolu s oslabeným právním cítěním ve smyslu přirozeného práva – vytváří podhoubí a klima pro vznik korupční atmosféry. Nezávislost soudců, posílená jejich neodvolatelností, se pak může změnit na soudcovskou svévoli a zvůli. Tak, jako je stabilita parlamentní demokracie a občanské společnosti kriticky závislá na rovnosti občanů na „politických trzích“, stejně i fungování hospodářství stojí a padá s rovností účastníků trhu před zákonem. Ve výše popsané situaci jsou obsaženy zárodky toho, že šanci dovolat se práva a spravedlnosti mají jen „silní“, ti, kdo patří k ekonomické a politické moci. Klientelistická či přímo mafiánská společnost je neslučitelná s právním státem a politickou demo-

krací. Křesťanské sociální učení musí vyslovit vážné varování: společnost, která se vydá na tyto bludné cesty, není s to vybudovat fungující právní a politický řád a nevyhne se vážným ekonomickým a sociálním krizím.

29. Zákonodárné moci má jít o spravedlnost

V moderní společnosti obecně – a ve společnosti vzešlé ze socialismu zvláště – existují silné zájmové skupiny. Usilují o zabudování svých partikulárních zájmů do samotné tvorby nových zákonů. Moc ekonomická ovlivňuje politickou moc způsoby, které mohou být legitimní; ovlivňuje ji však také metodami, které přímo ohrožují jak parlamentní demokracii, tak tvorbu právního rámce hospodářství, spočívající na principech obecného dobra. Legislativa velké privatizace včetně kupónové privatizace, zákonná úprava investičních privatizačních fondů, úprava zákona o cenných papírech – vůbec legislativa, týkající se regulace rodícího se kapitálového trhu – byla silně poznamenána vlivem zmíněných skupin. Drobní, minoritní akcionáři nebyli dostatečně chráněni a legislativa nechávala (neúmyslně či záměrně?) neregulovaný prostor pro koncentraci majetku a akumulaci kapitálu. Aby vlastnictví jedněch mohlo rychle nabývat koncentrované podoby, muselo být vlastnictví jiných – slabších a méně schopných se bránit – nedostatečně chráněno. Podobné hypotézy – s ještě černějším pozadím – byly vysloveny i pokud jde o formulaci některých daňových zákonů. Stát, který připustí, aby tvorba právního rámce podléhala spíše kořistnickým zájmům jednotlivých skupin než společnému dobru a prosperitě země, mění legislativu – které má jít o spravedlnost – v *novou formu třídního pojetí práva*, s nímž máme neblahou zkušenost. Soudci, kteří se za takového stavu věcí drží jen formální pravdy, ztrácejí smysl pro objektivitu, skutečnou pravdu a spravedlnost. Tím se zpronevěřují svému nejvlastnějšímu poslání. Nápravu na tomto úseku považujeme za prvořadý úkol, zvláště tváří v tvář úsilí naší politické reprezentace vstoupit co nejdříve do Evropské unie.

30. Zděděný zaopatřovací stát je nedokonalou náhražkou občanské společnosti

Zaopatřovací stát reálného socialismu se zvláštní „otcovskou“ péčí autoritativně občanovi určoval, co má dělat, jak se má chovat, čemu má věřit, a současně o tohoto občana pečoval po materiální i psychické stránce – tak říkajíc od kolébky až po hrob. Paternalistický stát na sebe bral úkoly, které nespádají do jeho kompetence a které nemá a také – z povahy věci – ani není schopen dobře vykonávat. Nicméně jsme i dnes svědky toho, že se občan spoléhá na státní pomoc i tam, kde by si měl – a uměl! – pomoci sám.

Často mu již ani nevadí, že tímto chováním rezignuje na svou vlastní důstojnost a svobodný rozvoj svých schopností, možností a vloh. V krajních případech může u některých občanů jít až o asociální chování: zneužívají sociální systém a poškozují mrháním zdrojů ze státního rozpočtu ostatní spoluobčany.

Zkrátka řečeno, nenaučili jsme se ještě vést jasnou hranici mezi *státem* s jeho nezastupitelnými funkcemi a *společností*, či lépe *občanskou společností*. Křesťanské sociální učení plně podporuje vznik, rozvoj a kultivaci všech nestátních, veřejnoprávních celků a útvarů jako jsou obce, města, vyšší územní celky, společenské organizace veřejného i soukromého práva: Sem patří spolky, korporace, nadace, neziskové a veřejně prospěšné společnosti, humanitní i další zájmová sdružení. Všechny tyto nestátní, občanské formy vedou k rozvinutějšímu a svobodnějšímu životu občanů a jen v těchto formách lze postupně překonat zbytnělé a málo funkční pozůstatky někdejšího totalitního státu.

Jsme přesvědčeni, že v těchto organizacích, vytvářených občany spontánně, a tedy zdola, lze v jejich vzájemné komunikaci posilovat odpovědnost za hledání konsensu v základních otázkách společenského života. Občanská společnost, to je spousta druhů, poddruhů a tisíce konkrétních funkčních seskupení, ve kterých dobrovolně pracují lidé ve prospěch nejrůznějších aspektů obecného blaha. Oceňujeme úsilí mnoha našich spoluobčanů o budování struktur občanské společnosti.

Jsme si vědomi, že základní podmínkou tvoření občanské společnosti není otázka finanční, ale vnitřní přesvědčení lidí, že lidské důstojnosti více odpovídá přebírání starostí o sebe a o druhé než pasivní očekávání pomoci odjinud. V duchu tradičních vazeb mezi církvemi a strukturami občanské společnosti nabízíme podporu a spolupráci všem lidem dobré vůle.

31. *Výchova k právnímu vědomí a odpovědnosti kultivuje právní řád*

Dědictvím komunistického režimu je stav, kdy je v naší zemi oslabeno vědomí osobní odpovědnosti. Ve státě s rysy totalitarismu a paternalismu se zdůrazňovala kolektivita: i vlastnictví bylo všech a nikoho, odpovědní byli všichni – a nikdo. Nyní zakoušíme svobodu, která není dostatečně vyvážena individuální odpovědností. Požadujeme i nadále existenci zaopatřovacího státu, dovoláváme se dále jeho všestranné péče o nás, a přitom zapomínáme jednat odpovědně a požadovat příslušnou míru odpovědnosti i od těch, kdo se dopouštějí nepravostí.

Jako občané postsocialistické éry jsme stále ještě ne zcela dospělí. Stojíme před úkolem dozrát k hlubšímu právnímu vědomí a ke schopnosti

převzít občanskou a politickou odpovědnost za veřejné záležitosti. Je to cesta dlouhodobá a pracná, ale musíme ji podstoupit. Kultivace občanských ctností, osobní odpovědnosti a právního vědomí je jednou z cest k obnově právního státu, k prosperující občanské společnosti. Všichni pocítujeme, jak se nám nedostává vůdčích osobností v politice a v hospodářství. Oba totalitní režimy, jimiž nám bylo dáno projít, z principu nepřály výběru a zrání vůdčích osobností, ba cílevědomě likvidovaly potenciální vůdce. Vyzýváme i naše farnosti, sbory a obce, aby vytvářely prostředí, v němž by vyrůstaly vzdělané, mravně pevné osobnosti, lidé společensky angažovaní, otevření a tolerantní, schopní reflektovat a aktivně ovlivňovat společenský život. Duchovní zakotvení v Bohu je základem této životní orientace, v níž má odpovědnost za osobní i pospolitý život prvořadé místo.

32. Mezinárodní a evropské právo napomáhá obnově řádu doma

Předmětem kontroverzí mezi odborníky i na politické scéně je otázka, zda mezinárodní právo, popř. právo Evropské unie má nebo nemá mít prioritu před právem národního státu. Tato otázka je diskutována jako součást širšího problému oslabené či omezené suverenity národního státu v závěru 20. století, zvláště v souvislosti s pokračujícími procesy evropské ekonomické integrace a globalizace světové ekonomiky. Pro naši zemi nabývá tento sporný bod na významu v důsledku přípravy na členství v Evropské unii, jejíž součástí je i sladění našeho právního řádu se zákony Unie. Setkáváme se s politickou argumentací, která se dovolává národní suverenity a dokonce vlastenectví jako hodnot, jichž bychom se měli držet kvůli svým národním zájmům. Křesťanské církve cení národní zájem a vlastenectví jako nezpochybnitelné hodnoty. Současně však jasně varujeme před možným zneužitím těchto hodnot nacionalismem, etnickou nesnášenlivostí a prosazováním čistě partikulárních skupinových zájmů. Zájem národního společenství patří i ve sjednocující se Evropě k přirozeným cílům každého odpovědně myslícího a jednajícího politika. Avšak hodnoty vlastenectví a národního cítění nesmějí být zneužívány ke krytí nedostatečné profesionality a prohřešků v etice podnikání. Připomínáme i dobré vzory profesionálně vedených a úspěšně si vedoucích podniků, které vlastnický náleží zahraničním společnostem, ale které svou prosperitou přispívají i k obecnému domácímu blahu národního společenství.

V situaci oslabeného právního vědomí u nás doma je třeba vítat vnější tlak ze strany Evropské unie i mezinárodních soudních a finančních institucí na přibližování našeho práva standardním úpravám v civilizovaných zemích jako vítanou pomoc při složité a dlouhodobé obnově právního řádu.

Varujeme před populismem, který by mohl národní cítění zneužít k obraně zájmových skupin, které stále ještě preferují zvůli před vládou zákona dokonce i za cenu toho rizika, že zůstaneme za branami evropského společenství.

33. Subsidiarita a solidarita ve službě společnému dobru

Princip *subsidiarity*, jeden z pilířů křesťanského sociálního učení, ke kterému se hlásíme, znamená, že každý stupeň v hierarchii společenského uspořádání – jednotlivec – rodina – společenství obce či farnosti – kraj – země – stát – a popř. i nadnárodní společenství – má jednat samostatně a odpovědně na svém rozhodovacím stupni, jak je to jen možné, a dovolávat se pomoci vyššího stupně společenské hierarchie jen v případě, že na řešení situace již jeho vlastní síly nestačí. Teprve pak je na místě *solidarita* jako druhý ústřední pilíř křesťanského sociálního učení. Solidarita je morálním závazkem pomoci těm, kdo pomoc doopravdy potřebují. Subsidiarita a solidarita jsou navzájem svázány. Jen v jejich vyváženosti může společné (obecné) dobro dojít svého naplnění.

Jako důsledek minulého vývoje jsou u nás subsidiarita a solidarita ve vzájemně nedobré vztahu. Jsme svědky toho, že se zásada subsidiarity nerespektuje, dědictví zaopatřovacího státu nebylo dosud překonáno. Na druhé straně je třeba solidární cítění nadále rozvíjet. Vzednutí vlny solidarity v případech živelných ohrožení povodněmi ukázalo, že stále ještě mnoho lidí má srdce na správném místě. Práce na prohlubování odpovědnosti, která respektuje princip subsidiarity, a na solidárním cítění a jednání, musí jít ruku v ruce. Jde o úkoly, k nimž jsou povoláni nejen křesťané všech vyznání, ale i všichni lidé dobré vůle, kterým svědomí říká, že tak je to dobře.

34. Demokracie bez hodnot se snadno zvrhává v totalitu

Křesťanské sociální učení staví na zkušenostech, jež lidstvo učinilo s nejrůznějšími historickými formami společensko-politických uspořádání, včetně naší nedávné zkušenosti s „diktaturou proletariátu“. Z této zkušenosti vyplývá, že ze všech možných nedokonalých řešení je *parlamentní demokracie* řešením nejméně špatným. Proto se církve za demokracii plně staví. Vláda většiny, postavená na rovnosti všech lidí, jejich svobodě a svobodném rozvoji občanských a lidských sil každého jednotlivce, patří k hodnotám, na jejichž „vynálezu“ křesťanství spolupůsobilo. K nim patří uznávání práva menšin a odmítání jakékoli formy rasismu.

Parlamentní demokracii – zejména její čistě formální podobu – však nesmíme absolutizovat. I tato forma společensko-politického a státoprávního uspořádání má své nedostatky a meze. Především demokracie nespočívá jen na *většinovém* principu. I většina se může mýlit. Velice proto záleží na těch, jimž byl dán dar rozpoznávání znamení času, a velice záleží na těch hodnotách, k nimž většina společnosti dorůstá ve svobodném dialogu, ve vzájemném naslouchání a sdílení. Tam, kde tyto hodnoty ve společnosti scházejí, hrozí vážné nebezpečí, že se z parlamentní demokracie stane jen prázdná forma, za níž se může skrývat diktát moci ekonomické a mediální.

Také zkušenosti z jiných zemí ukazují, že je moudré a prozíravé zahrnout do ústavního systému pojistky v promyšlené dělbě moci a v podobě dobře vyvážené pravomocí druhé komory parlamentu a hlavy státu. Nejdůležitější je však pochopit, že demokracie žije z hodnot, které odpovědní občané čerpají z duchovních zdrojů a nosných tradic, a tak legitimují právní normy a podírají i kroky politických institucí.

35. Křesťan je zavazován k občanské a politické angažovanosti

Síla demokratického státu spočívá v občanech, kteří ochotně a rádi přijímají odpovědnost za sebe, za svou rodinu, za společenství a za stát, v němž žijí. Možnost žít ve svobodě a podílet se na řízení veřejných záležitostí je veliký dar, ale také závazek. Politika není jen bojem o moc, ale také službou člověku, je uměním a příležitostí pro lidi statečné, zásadové, pravdomluvné a neúplatné.

Je velkým povzbuzením a příslibem, že na místní, komunální a regionální úrovni, tam, kde jde o konkrétní službu konkrétním občanům, se již objevuje mnoho poctivých politických a veřejných činitelů, kteří jsou ochotni k nezištné práci pro blaho spoluobčanů. Z nich mohou v budoucnu vyrůst osobnosti, ztělesňující ideály poctivosti a osobní mravnosti, které potřebuje v hojnějším počtu i naše politika na celostátní úrovni.

VI. Modernizace hospodářství: člověk ve světě práce

36. Podnikatel je organizátor, koordinátor, člověk, který tvoří věci nové

Jednou z vůdčích strategických idejí české cesty ekonomické transformace byla zásada „napřed privatizovat, potom restrukturalizovat“. Tuto zásadu se podařilo naplnit jen zčásti, a to v pozitivních privatizačních příbězích, k nimž patří úspěšné strategické aliance se zahraničními

investory; ti přišli nejen s potřebným kapitálem, ale i se zkušeností „jak na to“ a s novými idejemi. Dále sem patří i některé úspěšné restituční příběhy a řada menších podniků, zakládaných na zelené louce, především tam, kde noví vlastníci pochopili dobře svou roli a odpovědně se jí ujali. Křesťanské sociální učení vyzvedá a v moderní tržní ekonomice vysoce cení roli *podnikatele* jako vůdčí osobnosti ve světě práce. Ve všech těchto pozitivních privatizačních příbězích šlo o správné pochopení soukromého vlastnictví a o nalezení pravého smyslu privatizace a důvodu pro ni.

37. Privatizace pro pouhé osobní obohacení nebyla řešením.

Bohužel v poměrně velké části ekonomiky se nepodařilo zásadu „napřed privatizovat a potom restrukturalizovat“ naplnit. Modernizace vyžaduje invenci a potřebný kapitál a obojího byl v zemi nedostatek. Za takové situace ani sebelepší úmysly nestačily. Jindy již samotné podmínky privatizace vlastně předem vylučovaly naplnění stanovené strategické zásady. Bylo tomu zejména u privatizací na úvěr, kdy byl privatizovaný podnik zatěžován takovým finančním břemenem, že došlo k odsátí finančních zdrojů potřebných pro modernizaci a rozvoj podniku. Při podpisu úvěrových smluv tohoto druhu obě strany – to je banka i uchazeč o privatizaci – často věděly, že úvěr nebude moci být nikdy splacen. Šlo vlastně o chování, které ekonomická teorie nazývá „morálním hazardem“. Privatizační hry tohoto typu, podložené mylnou ideologií privatizovat pro privatizaci, byly tak jen rozvinutím stereotypů chování, jež se obě strany naučily ještě v lůně reálného socialismu. Od morálního hazardu tohoto typu pak byl už jen krůček k „tunelování“. Privatizační hry zvané tunelování často zahrnovaly i korupční jednání ze strany vládních úředníků a úvěrových referentů bank. Se vším důrazem prohlašujeme takovéto chování za hluboce nemorální a zavrženíhodné. Vytunelované podniky pak zůstávají jako prázdné skořápky znehodnocených aktiv podniku, aktiv materiálových i lidských. Jedná se o možná nejvážnější škody, které vznikly v průběhu transformace tím, že se v podnicích rozpadly týmy odborníků, struktury tvůrčí spolupráce i týmy zkušených dělníků; zůstalo jen zastaralé výrobní zařízení.

K negativním vzorům chování nutno přičíst i pochybné aktivity a cíle některých zahraničních firem – jakkoli již byl oceněn přínos vstupu zahraničních investorů. Lze se setkat i s chováním diskriminujících podnikatelů, kteří ruínují domácí podnik jen proto, aby obsadili trhy a vyřadili konkurenci; odsávají zisky z domácí filiálky do zahraničí jako tzv. daňovou optimalizaci a záměrně udržují tuzemský podnik v závislosti na

výzkumu a vývoji zahraniční centrály. Počínání takových podnikatelů je stejně odsouzeníhodné jako již kritizované praktiky nových domácích vlastníků a manažerů.

38. Vysoká nezaměstnanost je společenským zlem – tvorba nových pracovních míst je záslužná

Naše společnost již delší dobu trpí společenským zlem *nezaměstnanosti*. I při vědomí, že se náročné procesy proměn v podnikové sféře nemohou obejít bez nutnosti rekvalifikace, bez přechodů na jiné profese a bez ochoty pracovníků přizpůsobovat se těmto nevyhnutelným tlakům soutěže na trhu, zůstává nezaměstnanost tíživou zátěží pro jednotlivce i společnost, zůstává zlem. Je proto první povinností všech zúčastněných, zaměstnavatelů, odborových organizací, orgánů státní a veřejné správy i zaměstnanců samotných usilovat o schůdné cesty ke snižování nezaměstnanosti. Někdy uváděné argumenty ve prospěch nezaměstnanosti – totiž že zvyšuje tzv. pružnost na trhu práce – zanedbávají kvalifikační strukturovanost poptávky po práci.

Jedním z cílů člověka je osobní rozvoj a uplatnění vlastních schopností pro dobro vlastní rodiny a společnosti. Pracovní činnost je pro něho zdrojem prostředků, jimiž dosahuje těchto cílů. Je-li mu však práce upírána, i když pracovat chce, je vytlačován na okraj společnosti a zbavován společenského uznání. Tím trpí jeho lidská důstojnost.⁶

Nezaměstnanost vede k hlubokým psychickým a sociálním škodám. Člověk se cítí vykořeněn ze společnosti, má pocit úplné bezvýznamnosti. Z toho pak vznikají problémy s volným časem, zadlužením atd.; nezřídká dochází ke krizím manželství, k rozpadům rodin. Ale jsou tu i celospolečenské následky: nenávist k cizincům, pravicový i levicový radikalismus, kriminalita. Finanční pomoc sociálního státu může stěží odškodnit osobní a sociální křivdy. Ty mohou vyústit v tragédie, k nimž někdy dochází zvláště v případech dlouhodobé či dokonce trvalé nezaměstnanosti. Mladí lidé, kterým se po absolvování studia nepodaří sehnat práci, si nemohou ani vytvořit pracovní návyky, zvykají si na sociální pomoc a mnohdy propadají drogám a zločinu.

Tam, kde již k nezaměstnanosti dojde, je nanejvýš záslužné vytvářet podpůrné projekty, ať státní, či obecní, a podporovat zájmové, poradenské

⁶ Sem patří důležitá otázka, zda má člověk *právo* na práci, rozumí se na pracovní zařazení v rámci tržních mechanismů a za úplaty, která je určována trhem práce. Rozpravu o tomto problému považujeme za nezbytnou, ale v našem dokumentu jí nemůžeme věnovat patřičné místo.

a klubové instituce na pomoc takto postiženým. Je třeba hledat i *zcela nové cesty* a možnosti lidsky důstojných aktivit a činností pro naše nezaměstnané spoluobčany *mimo trh a jeho mechanismy*.

Hlavním předmětem zájmu by měla být dlouhodobá nezaměstnanost. Zejména při jejím řešení jsou důležitější programy veřejně prospěšných prací než sociální pomoc a financování práce než financování nezaměstnanosti. Zvláštní pozornost pak vyžadují problémy nezaměstnané mládeže.

Je dobré „mít práci“ a poctivě pracovat v zaměstnaneckém poměru. Svobodnější je však samostatně podnikat a chvályhodné je vytvářet pracovní místa pro druhé. Nedostatek pracovních míst je způsoben nedostatečnou podporou podnikatelských činností v přípravných etapách pracovního procesu, při přípravě investičních projektů. Vytvoření jednoho průměrného dělnického pracovního místa vyžaduje investici čtvrt až celý milion korun. Nejde jen o potřebný kapitál jako takový – i když pro zaměstnání několika set tisíc pracovníků to představuje značný problém. Jde ale hlavně o to, že finanční sektor nenalézá v České republice dostatek kvalitních – a co více – důvěryhodných investičních projektů, a to ať jde o banky naše nebo zahraniční. Obtížnost komunikace mezi podnikateli v průmyslu a bankami stojí a padá s *klimatem důvěry*. Tato důvěra je nemožná tam, kde se rozpadla finanční a platební kázeň. Tvorbě nových pracovních míst by jistě napomohla snazší vynutitelnost práva v ekonomice a lepší podmínky pro celou podnikatelskou sféru, včetně standardní *etiky* podnikání.

Dalším společenským zlem je zadržování mezd a platů zaměstnancům. Zadržovaná mzda byla již pro izraelský starozákonní lid nejtěžším hříchem, který pod tíhou nespravedlnosti volal až k samotnému Bohu. V našich podmínkách jde o jev o to závažnější, že platy a odměny manažerů se často odpoutaly od reálného vývoje ekonomiky i od jejich skutečných zásluh. Znovu se vším důrazem prohlašujeme, že tyto formy chování jsou nemorální a zavrženíhodné. Podnikatelé a manažeři, kteří vykořisťují své bližní, zvyšují svým protispolečenským jednáním sociální napětí v zemi; to žene vodu na mlýn těm, kdo volají po návratu starých pořádků. Neřády v sociálně ekonomické oblasti je ohrožována sama existence parlamentní demokracie. Současně se vším důrazem však prohlašujeme, že křesťanská sociální etika nestraní ani zaměstnancům: ti, kdo nedodrží pracovní dobu, elementární pracovní kázeň a nepracují poctivě, jak mají, se rovněž dopouštějí nemorálního jednání a svým počínáním poškozují, ba často i existenčně ohrožují svého zaměstnavatele a jeho podnikání. I zde, v pracovní kázni a morálce dělníků a zaměstnanců, musíme překonávat negativní dědictví z dob reálného socialismu a ideologie třídní závisti a nenávisti.

39. Křesťanské církve jsou na straně těch, kdo jsou vytlačováni na okraj společnosti

Církve se plně solidarizují s těmi, kdo trpí sociálními nespravedlnostmi, kdo jsou vytlačováni na okraj společnosti a stávají se tak oběťmi špatně fungujícího politického a hospodářského řádu. Rostoucí počty lidí bez práce, bezdomovců živořících v nepředstavitelných podmínkách a přeplněné věznice jsou svědectvím o nemocné společnosti. Sociální práce, charita je odedávna polem, na němž křesťan může osvědčit svou lásku k bližním a kde může také najít hluboký smysl života i sám pro sebe. Charitativní složky církví se snaží – dle svých možností, zdrojů a sil – zmírňovat obětavou sociální prací negativní důsledky společenského vývoje. Všem pracovníkům v těchto institucích patří náš dík. Jsme si vědomi, že sociální práce církve nedostačuje. V tomto směru nebude nikdy dost lidí ochotných ke službě, neboť – „chudé máte stále kolem sebe“ (Mt 26,11). To není výrok, který by nás měl demobilizovat, ale výzva, abychom byli stále pozorní vůči slabým.

Křesťanské sociální učení nesmírně oceňuje skutky milosrdenství a solidarity. Současně si je však vědomo, že charita samotná nestačí. Je třeba reformu institucí a reformu kroků, které k těmto vážným sociálním problémům vedou. A je potřeba zároveň demaskovat mylné ideologie těch společenských struktur, které takové zlo plodí.

Křesťanství se nemůže vzdát usilování o sociální spravedlnost. Těžko se smíruje s tím, že některé skupiny požívají neoprávněných privilegií, zatímco jiné skupiny jsou diskriminovány. Setkáváme se s nerovnoprávným postavením státních, městských, soukromých a církevních organizací a institucí. Vztahy měst a venkova jsou rovněž vystaveny složitým zkouškám. Ke slabým v naší společnosti patří staří a nemocní lidé a rodiny s více dětmi.

Nezaměstnanost znamená rozdělení společnosti, které je obdobou třídního rozdělení známého z minulé éry. Třídní boje a třídní nenávisť byly často příčinou totalitních systémů. Je naší povinností upozornovat, že nezaměstnanost se v budoucnu může stát rozbuškou sociálních nepokojů, protože demokratická společnost nemůže žít v míru, stává-li se nezaměstnanost trvalým jevem.

40. Odkládání potřebných změn v podnicích vyvolává nyní vysoké sociální náklady

Stát je vždy zodpovědný za výkon funkcí práva a spravedlnosti ve společnosti. Tuto povinnost však v mnohém ohledu neplní: v letech

transformace selhával ve své funkci zákonodárné, jeho exekutivní moc nezvládla privatizaci v řadě podniků, bank a jiných finančních institucí. V důsledku těchto minulých selhání náš právní řád dosud dostatečně nechrání poctivé vlastníky před nepoctivými, věřitele před dlužníky a zaměstnance před nesolidními zaměstnavateli. Nedostatky v legislativní sféře je třeba urychleně odstraňovat. Velkou pomocí bude ucelený a plně funkční zákon o bankrotech: ten napomůže rychleji řešit situaci v podnicích, které dosavadní vlastníci a manažeři nebyli s to udržet při životě. Jde o to, aby podniky byly v rukou takových vlastníků a manažerů, jejichž větší profesionalita a kompetentnost otevře naději na oživení a udržení pracovních míst. Zdá se, že stejný náhled má v této záležitosti již i řada odborových vůdců.

41. Odbory jsou legitimní složkou společnosti

Křesťanské sociální učení považuje právo zaměstnanců na sdružování se v odborech i v zaměstnaneckých a profesních sdruženích za plně legitimní. Legitimní je i hájení oprávněných zájmů ve vyjednávání se zaměstnavateli, popř. se státem. Existence rozporů a možných zdrojů konfliktů je v hospodářství přirozená, zvláště v takových obdobích transformace, jakou právě procházíme. Na rozdíl od ideologie marxismu, která rozuměla vztahům v podniku jako třídnímu antagonismu a třídnímu boji, křesťanské sociální učení preferuje sociální partnerství všech zainteresovaných: zaměstnanců, odborově organizovaných i těch, kdo stojí mimo odbory, zaměstnavatelů – vlastníků i manažerů. Obrovský úkol, jakým je transformační proces, vyžaduje úsilí o sociální smír, kooperativní jednání směřující k dohodě.

Tzv. tripartita, v níž jsou zástupci zaměstnavatelů, zaměstnanců a vlády, může napomáhat smírnému řešení konfliktů. To vyžaduje vzájemný respekt zúčastněných stran i respekt k samotné myšlence takových vyjednávání.⁷

S proměnami průmyslové společnosti a přechodem k nové, „informační společnosti“ se role odborů mění. Vzniká potřeba nahradit dosavadní formy odborové organizovanosti formami novými, které by lépe odpovídaly novým požadavkům. Ukazuje se, že řada pracovníků už nebude muset docházet do firemních prostor, protože bude moci vykonávat práci doma. Zdá se, že řešení bude spočívat v kombinaci reprezentace pracovníků na úrovni podniků – doporučených i Evropskou unií – a organizováním

⁷ Znamením toho, že se církve ujímají odpovědnosti i v této oblasti, by mohly být pokusy o „lokální, regionální (seniorátní, diecézní)“ tripartity, jež by církevní instituce anebo křesťansky orientovaná občanská sdružení mohly organizovat.

profesních sdružení mimo podnik, a to pro profese všeho druhu, pro lidi kvalifikované i pracovníky bez specifické kvalifikace. Jen tak bude možno obstát v rostoucí konkurenci v globálním, celosvětovém měřítku a přitom zaručit právní ochranou důstojnou úroveň života zaměstnanců. Roste význam role odborů jako kvalifikovaných poradců a zastánců zaměstnanců v pracovních sporech, v otázkách bezpečnosti práce apod.

42. Demokratická kultura práce je alternativou a ekonomickou výzvou

Požadavek respektování lidských hodnot a důstojnosti člověka ve světě práce se neomezuje na účast v odborech. Lidské znalosti se ve vyspělých společnostech stávají hlavním zdrojem bohatství. Někdy se přímo hovoří o společnosti *informace, společnosti vědění*. Účinné využití všech „hriven“, které byly člověku dány, je podmíněno aktivním zájmem pracovníka a jeho vhodnou motivací. Toho lze dosáhnout účastí zaměstnanců na řízení a správě podniku, někdy i spoluvlastnickými formami.

I v této oblasti kultury práce došlo v letech transformace k mnoha zjednodušením, omylům i zásadním chybám. Jako důsledek rozvolněné pracovní kázně z let reálného socialismu pochopili někteří noví vlastníci potřebu disciplíny na pracovišti v duchu hesla: „manažer myslí a dělník pasivně vykonává jeho příkazy“. Takový systém – zčásti připomínající *taylorismus a fordismus* z počátku XX. století – nevyužívá talentu a tvůrčích schopností zaměstnanců. Nelze dost zdůraznit postavení člověka v zaměstnání: není možné jej redukovat jen na „pracovní sílu“, zaměstnanec musí být zaměstnavatelem brán jako celý člověk. Církve se staví zvláště za okrajové, „křehké“ skupiny lidí zdravotně postižených, zaměstnanců se sníženou pracovní schopností, zkrátka všech, kteří často v tvrdé soutěži i přes veškerou snahu neobstojí. Jim je třeba zvláště pomáhat, aby se mohli začlenit do společnosti, aby se necítili vyvrženi a opuštěni.

Jde tedy o takovou kulturu práce, která počítá s osobní motivací pracovníků, jež se blíží k jakémusi „psychologickému vlastnictví“. Ale je třeba pomýšlet i na reálný spoluvlastnický vztah zaměstnanců k podniku. Obecně platí, že demokratické kontrolní mechanismy, ať v té či oné formě, jsou účinnější než vnější regulace. Propojení demokratických prvků v procesu samotné výroby s demokratickými formami správy veřejných záležitostí upevňuje důvěru v demokracii v celé společnosti.

Pokud jde o budoucnost, konkurenční tlaky globální světové ekonomiky a integrující se Evropy povedou v začínající informační společnosti 21. století k nutnosti celoživotního vzdělávání. *Význam vědy, výzkumu a vývoje byl v letech transformace podceněn, ale do budoucna je nutno počítat s tím,*

že právě v této oblasti se rozhoduje o hospodářské prosperitě země. Jde o naléhavou výzvu. Celoživotní vzdělávání je jedinou alternativou k hrozbě pokračujícího zaostávání a vytlačení naší země na okraj civilizovaného světa. Pověst vyspělé země střední Evropy nás zavazuje, abychom vůči této výzvě nezůstali hluchí.

VII. Humánní ekologie: člověk jako správce přírody a celého stvoření.

43. Člověk je součástí stvořeného světa

Člověk v každé generaci i lidstvo vůbec je součástí planetárního ekosystému. Na tuto skutečnost, vyjádřenou již v úvodních kapitolách biblického poselství, se často v historických, politických, sociálních a ekonomických úvahách zapomíná. Křesťanský pohled zdůrazňuje úctu ke stvoření. I sociálně ekonomické systémy jsou vnořeny do světa přírody; ovlivňují jej, ale zároveň jsou jím ovlivňovány. Tato skutečnost musí vést člověka i v jeho hospodářské činnosti k obezřetnosti a k odpovědnému domýšlení všech důsledků, které taková činnost může mít pro přírodu a životní prostředí.

V této souvislosti se stále častěji hovoří o tom, že namísto trvalého hospodářského růstu je třeba nastolit dynamickou rovnováhu mezi počtem obyvatelstva a hospodářským vývojem zaručujícím na udržitelné úrovni uspokojení přiměřených potřeb všech obyvatel planety.

44. Evropa stárne a vymírá, ale přesto má stále vyšší nároky na spotřebu

Poněkud zjednodušeně řečeno – populace roste v zemích, kde neroste spotřeba a spotřeba roste v zemích, kde neroste populace. Jsou pozitivní výjimky jako Irsko, kde roste populace i spotřeba, ale i výjimky negativní jako některé post-sovětské republiky, kde klesá populace i spotřeba.

Vývoj je tedy nerovnovážný a trvale neudržitelný. Česká republika je v tomto smyslu součástí Evropy. Stárneme a bez přistěhovalců z ciziny i vymíráme. Máme však stále vyšší nároky, pokud jde o spotřebu. Idea trvalého hospodářského vzestupu a růstu bohatství a spotřeby v materiálním slova smyslu je typická pro evropsko-americkou civilizaci. Ekonomický systém, vycházející z touhy člověka mít stále více a více, vede k rostoucí výrobě. V konečném důsledku čelíme problémům vyčerpání neobnovitelných přírodních zdrojů a stále silnějšího znečištění přírody. Za poslední desetiletí se u nás v ekologickém ohledu mnohé zlepšilo, ohrožení v globální perspektivě však trvá.

Křesťanský pohled je veden vědomím, že veškeré přírodní zdroje jsou vzácnými Božími dary, a to pro všechny lidi na celém světě; nejen pro naši generaci, ale i pro generace, které přijdou po nás. Ohleduplnost vůči životnímu prostředí a skromnost ve spotřebě statků patří k základním prvkům ekologické etiky.

45. Výzvy a problémy globalizace

Globalizace jako vývojová tendence světového hospodářství, politiky i kultury se stává zdrojem mnoha nadějí a obav, zejména v poslední době, kdy se její postup zrychluje zásluhou politických změn a rozvoje technologií. Touha vytvořit světový řád a systém spolupráce ovšem není nová a vyplývá v zásadě ze základního poslání křesťanství. Její různé projevy a formy můžeme sledovat po celých 2000 let, od římského impéria až po Organizaci spojených národů. Ke globalizaci světové ekonomiky říká Jan Pavel II: „Dnes stojíme před takzvaným celosvětovým hospodářstvím – jevem, který jistě nelze zavrhnout, neboť obsahuje mimořádné možnosti ke zvýšení prosperity. Stále důraznější je však požadavek, aby této vzrůstající internacionalizaci hospodářství odpovídaly účinné mezinárodní kontrolní a řídicí orgány, které by orientovaly hospodářství na obecné blaho. Toho není jednotlivý stát, byť by byl nejmocnější na světě, zcela schopen. Aby se dospělo k takovému výsledku, musí zavládnout shoda mezi velkými zeměmi a v mezinárodních orgánech musí být spravedlivě zastoupeny zájmy velké lidské rodiny. Je také nutné, aby se při posuzování důsledků jejich rozhodnutí vždy přihlíželo k těm národům a zemím, které na mezinárodním trhu nemají přílišnou váhu, nýbrž ve kterých se nahromadila nejkrutější a největší bída a které potřebují větší rozvojovou pomoc. V této oblasti ještě bezesporu zbývá mnoho vykonat“ (Centesimus annus, čl. 58). Pro nás křesťany tedy globalizace znamená nejen riziko, ale i určitou naději a výzvu: nemůžeme zde zůstat pouhými diváky, musíme se pokusit čelit jejím rizikům a realizovat její výhody. K tomu musíme poznat její změny, porozumět jejím souvislostem a poznat síly, které v ní působí. Křesťanské církve a jejich instituty proto již tyto otázky studují. Získané informace, založené na znalostech faktů a souvislostí, jsou nejlepším lékem a obranou proti propagandě extrémistických skupin. Během zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky u nás v Praze jsme se mohli přesvědčit, že násilí, vandalství a rozdmýchávání nenávisti nic neřeší.

I přípravné práce na integračních procesech, směřující k našemu vstupu do Evropské unie, můžeme chápat jako krok ve směru odpovědně chápané globalizace demokratickou cestou. Globalizační procesy jsou někdy

neoprávněně redukovány jen na jejich ekonomický rozměr. Současná podoba globalizace s sebou nese určitá nebezpečí v oblasti kultury: odvrát od tradice, ohrožení národní kultury, fragmentarizaci světa, vykořeněnost z lokální komunity a jejího kulturního, duchovního a sociálního přediva. Tyto faktory mohou zesílit krizi identity i v jejím národním rozměru a mohou urychlit rozpad hodnotového systému včetně žité morálky. Zakotvenost člověka v křesťanství je tou nejúčinnější cestou, jak čelit i těmto rizikům.

46. Reálný socialismus byl méně úspěšnou a ekologicky nešetrnou variantou vývoje

„Vědecký komunismus“ jako ateistická ideologie považoval člověka za pána dějin. Byl přesvědčen, že lidstvo bere svůj osud do svých rukou a vybuduje ráj na zemi. Přísliby budoucího věku hojnosti materiální spotřeby kontrastovaly s nízkou ekonomickou efektivností systému. Koncepce socialistické industrializace s cíli nejprve „dohnat a předejít“ a poté rozdělovat „každému podle jeho potřeb“ byla jen vulgárnější a méně úspěšnou variantou pokleslých (a to zdůrazňujeme!) osvícenských představ o trvalém pokroku. Rozpor mezi aspiracemi a možnostmi vedl k tomu, že se snaha o růst spotřeby v nevykonném systému uskutečňovala často právě na úkor poškozování životního prostředí. Socialistické hospodářství ani nedisponovalo mechanismy, které by dávaly možnost objektivně ocenit přírodní zdroje. Proto pokračující devastace vod, vzduchu, lesů, půdy a přírody vůbec byly jakoby ekonomicky neviditelné. I dopady na zdravotní stav populace se projevují se zpožděním. Teprve po létech se ukázalo, že i ta úroveň spotřeby, s níž jsme byli nespokojeni, byla dosahována za vysokou cenu ekologických škod a hluboké mezigenerační nespravedlnosti – za vše zaplatí jednou naše děti.

47. Ekonomická transformace již vedla k jisté nápravě napáchaných škod na životním prostředí. Rostoucí motorismus se stává ekologickou hrozbou

Ztráta východních trhů, změna odvětvové struktury výroby, celkový pokles ekonomických aktivit v sektorech zvláště zatěžujících přírodu exhalacemi, pokles zemědělské výroby, to vše již jakoby automaticky vedlo ke snížení zátěže našeho životního prostředí. Jak se ukazuje, i to, na co mnohdy žehráme, totiž pokles a omezování výroby, má své kladné stránky.

V 90. letech se však učinilo i cílevědomě mnoho dobrého v aktivním úsilí o zlepšování životního prostředí. S podporou Evropské unie a zčásti i z výnosů z privatizace se podařilo realizovat mnoho užitečných projektů,

kteřé ulehčily životnímu prostředí (odsiřovací zařízení, čističky odpadních vod a ekologicky šetrné způsoby výroby). V této cestě je třeba pokračovat a přibližovat se standardům západních zemí. Na investicích do ochrany a zlepšování životního prostředí není radno šetřit.

Zvlášť cenný je prostor venkova. Blízkost světa přírody napomáhá ke kultivaci lidské psychiky. Starat se o zachování kulturního rázu krajiny a nedopustit vyhlazení venkova patří k předním úkolům rozumné politiky.

Právě proto, že hospodářská činnost a některé spotřební návyky, které sama svou nabídkou podněcuje, zatěžují nadměru životní prostředí, je třeba i u nás vážně uvažovat o tzv. ekologické dani. Jde o to, aby např. účastníci silniční dopravy, ale i další znečišťovatelé přírody, nesli náklady spojené s negativními účinky svých aktivit. Ukazuje se, že hrubý domácí produkt (HDP) by patrně všude vypadal jinak, kdyby se do něho započítávaly různé druhy těchto externích nákladů, které musejí nést občané, zatímco pro kalkulaci v podnikové sféře jsou „neviditelné.“

48. Záchrana a zlepšování životního prostředí jako zdroj nových pracovních míst

Pro záchranu a údržbu životního prostředí vznikají nová průmyslová odvětví a nové služby; patří k nim třídění, likvidace a recyklace odpadových hmot, filtrace vzduchu a zachycování emisí, revitalizace vodních toků a rekultivace degradované zemědělské půdy. I zde jsou nástrojem osvědčeným v jiných zemích ekologické daně, které postihují znečišťování životního prostředí a současně vytvářejí finanční zdroje pro nápravná opatření. Tyto programy, které si vyžadují rovněž intenzifikaci výzkumu a vývoje s tímto zaměřením, mohou přispět i k řešení problému nezaměstnanosti. Velkou část těchto prací lze totiž svěřit i méně kvalifikovaným pracovníkům.

Restrukturalizace hospodářství ve prospěch záchrany životního prostředí si ovšem vyžaduje i změnu myšlení široké spotřebitelské obce, politiky nevyjímaje. Je povážlivé, když návrhy znalců životního prostředí jsou u nás stále ještě přijímány jako nějaká „narušitelská akce.“ Jak se ukazuje, i v zápase o zdravé životní prostředí je potřebné to, čemu říkáme „obrácení.“ Hybatelem „ekologického obrácení“ může být jen odpovědný občan. Zde mají i církve svůj nezastupitelný úkol v ekologické osvětě, k níž je vede i řada biblických impulsů.

49. Ekonomie dobrovolné skromnosti, kultura služby a dávání

Ekonomika jakožto podstatná součást lidské činnosti se nemůže rozvíjet, aniž by respektovala člověka v jeho nejvlastnější podstatě, tj. jako osobu

stvořenou k obrazu Boha, který je jeden a v Trojici. Tato skutečnost zakládá pravdu o tom, že charakter člověka je vztahový. Základem lidského bytí je „být pro“, být ve vztahu s cílem usilovat o jednotu mezi lidmi, jejíž ideální model se nachází právě v Bohu.

Na cestě k nové ekologické etice, ke kultuře služby bližním a sdílené solidaritě s nimi je třeba si dobrovolně a včas osvojovat nový hodnotový systém; v něm opouštíme výlučný důraz na kvantitativní materiální růst. Do popředí klademe kvalitu života zaměřeného k duchovním hodnotám a k transcendentnu. Ten je spojen, vedle toho, co nám může zajistit udržitelný hospodářský vývoj, s celou řadou dalších hodnot: s kvalitou životního prostředí, zdravím, přátelstvím, silnými rodinami a zájmovým společenstvím, se smysluplnou činností ve službě bližním.

K tomuto systému hodnot ukazuje novozákonní svědectví, především příklad Ježíšova života a jeho přikázání lásky. Odtud můžeme čerpat inspiraci pro své ekologicky ohleduplné chování i ve svém úsilí o novou kvalitu lidského života. „Člověk je původcem, středem i cílem veškerého hospodářsko-společenského života“ (Gaudium et spes, čl.63). Člověk je však zároveň „homo religiosus“ čili člověk vztahu k Bohu i k bližnímu. Právě proto nemohou být ekonomické vztahy oproštěny od jejich náboženského obsahu. Dokonce jedině v něm mohou najít svůj plný smysl.

Jednou z výrazných postav a vzorů pro následování je osobnost sv.Františka z Assisi, tohoto apoštola chudoby, dobrovolné skromnosti a lásky ke všem živým i neživým tvorům. Máme naději, že i na naší sestře – matce zemi – zavládne „Pokoj a Dobro“ jen tehdy, pokud v našich srdcích vyklíčí pokora a dobrovolná skromnost. V našich podmínkách přišel s myšlenkou dobrovolné skromnosti poslední federální ministr životního prostředí, tragicky zahynuvší Josef Vavroušek, jehož osobnost je pro nás křesťany zdrojem inspirace.

VIII. Rodina, vzdělávací systém a veřejná média.

50. Rodina je v situaci vážného ohrožení

V současnosti dochází k mnoha závažným změnám v životě rodiny. Sílí především různé tlaky, které rodinu podrývají a oslabují. Tato situace bezpochyby souvisí s rozpadem mravních měřítek i hodnotového systému společnosti. Také materiální zatížení rodin narušuje vztahy mezi manžely i mezi rodiči a dětmi. Pracovní nároky znamenají mnoho komplikací, včetně těch, které se týkají společného trávení volného času. Tato obtížná situace

má za následek, že manželé mají menší počet dětí a roste počet párů, které spolu žijí bez dětí a bez uzavření manželského svazku. Po devastaci, kterou v této oblasti přinesl nacismus i komunismus, přišel v naší zemi obrat, jehož rychlý a překotný průběh vytvořil sice zcela novou situaci v oblasti hospodářské, politické, společenské, ale nebyl provázen hlubším ohledáním duchovních a mravních kořenů. Existují ovšem i zcela současné zdroje ohrožení. Pravidla volné soutěže zvýhodňují ty, kteří do rodiny investují málo nebo nic a znevýhodňují ty, kteří do ní vkládají hodně, například tím, že mají více dětí. I zde žijeme na úkor budoucích generací. Manželství je velmi křehké a snadno zranitelné.

Uvědomujeme si nedobrou situaci manželství a rodiny v naší společnosti. Vztahy v manželstvích a rodinách charakterizuje zvýšená rozkolísanost a zranitelnost. Nejpalčivějším výrazem dnešní krize je neochota učinit rozhodnutí k výlučnému manželskému spojení muže a ženy a jeho věrnému celoživotnímu trvání. A přitom jen v něm mohou muži a ženy prožít nejhlubší lidské štěstí. Také jen v něm je možné vychovat děti zdravé nejen tělesně, ale i duševně, a zajistit dobré podmínky pro rozvoj jejich inteligence, charakteru i speciálních nadání. Křesťané a církve podtrhují důstojnost a svatost manželství.

Jakkoli prošla rodina v kulturním vývoji hlubokými změnami, její poslání trvá. Rodina je základní buňkou, v níž se vytváří a pokračuje vědomí osobní, občanské a národní identity. Je prostorem pro soužití generací a pro získávání zkušeností, nutných pro zaujímání postojů ve společnosti. V rodině se také můžeme naučit chápat minulost jak širšího příbuzenského svazku, tak i pospolitosti obce, do níž občansky patříme. Poznávání a přijímání nosných tradic mravních a duchovních, jež přijímáme od těch, kdo nás předešli, přispívá k růstu odpovědného lidství a občanství. Křesťanské hodnoty tyto kořeny posilují. Výzkumy v české armádě ukázaly, že především věřící vojáci jsou ochotni nasadit svůj život v obraně vlasti.

Ve srovnání s rodinou v minulosti je dnešní rodina méně soudržná. To kladé vysoké nároky na vyváženost osobních vztahů, na toleranci, úctu, důvěru a intenzivní komunikaci v manželském a rodinném svazku. V současném manželství se daleko výrazněji prosazuje *samostatnost* ženy. Tím se rozvíjejí její osobité rysy a specifická obdarování, jimiž přispívá k obohacení manželství a rodiny. Ve společnosti se značně rozšířil prostor pro uplatnění ženy v kvalifikovaných profesích a v různých sférách veřejného života. Představa, že pracovní požadavky se týkají hlavně mužů a požadavky rodinné hlavně žen, není oprávněná. Je na mužích, aby si nově uvědomili své role, které mají přebírat v moderním manželství. Větší

flexibilita rolí a rovnocennost v partnerských vztazích znamenají přínos i pro utváření vstřícnějších vztahů v rodinném životě.

Tyto změny by však nijak neměly umenšovat nezastupitelné role a poslání ženy – matky a odpovědného otce v rodině. Výchova k mateřství, stejně tak jako formování odpovědného otcovství s plnou účastí na výchově, jsou úkolem mnoha společenských institucí, především však rodiny samotné. Manželé vedou své děti především příkladem vlastního života.

Samostatnost dnešních dětí klade nároky na kulturu citového života manželských párů i na jejich názorovou harmonii; manželství a rodina představují bezpečí proti rozkladným tlakům určitých stránek života moderní společnosti. Chrání její členy proti anonymitě a osamění. Může dát i dnešnímu člověku prožitek domova, bezpečí, kořeny. Jak ukazují staleté i dnešní zkušenosti, rodina tyto vysoké nároky plní lépe tam, kde je rodinný život posvěcován vírou. V ní smíme společně, rodiče i děti, dorůstat k pravému lidství. Rodinné soužití je tím bohatší, čím hlubší jsou pouta spojující její členy ve vzájemné službě, v naslouchání a sdílení. Je naděje, že manželský svazek, založený na Božím morálním řádu, pomůže i dětem osvojit si jeho základní důrazy pro vlastní život. Jako křesťané zdůrazňujeme význam rodiny, ale v praktické rovině jsme dosud nevyvinuli dostatečné úsilí k podpoře institucí, které pracují pro obranu a rozvoj rodiny. I uvnitř církvi bychom měli organizovat trvalé vzdělávání o problémech současné rodiny za významné účasti laických odborníků, a to pro rodiče i pro osoby duchovní. Hledejme účinné formy, naučme se zprostředkovávat zkušenosti, doporučujeme vhodnou literaturu a nešetřeme ani penězi. Vždyť jde o nejlepší investici do budoucnosti našich církví i našeho národního společenství.

51. Společnost má vytvářet podmínky pro stabilitu rodiny.

Rodina a hospodářský systém se vzájemně doplňují a podmiňují. Svět práce a podnikání není příliš přátelský rodinnému životu. Měl by se více přizpůsobit jeho potřebám. Skutečné sladění zaměstnání s prací v rodině předpokládá, že obě činnosti budou z hlediska společenského spravedlivě oceňovány a že nebude jedna nebo druhá vnímána jako podřadnější. Činnost v rodině by měla být uznána i společensky a toto uznání by se mělo projevit i v jejím finančním ocenění. Z hospodářského hlediska by nemělo být zaměstnání upřednostňováno před rodinným životem. Rodiče, kteří se věnují více dětem a pracují proto např. jen na částečný úvazek, nesmějí být v systému sociálních jistot diskriminováni (zejména s ohledem na zabezpečení ve stáří). Mají jim také být vylepšovány šance pro nové

začlenění do pracovního poměru. Výše příspěvků na děti i příspěvků na výchovu musí být stanovena tak, aby se děti nemohly stát jednou z hlavních příčin chudoby. Vždyť pro systém sociální výchovy se ukazuje být jako optimální počet čtyř až pěti dětí v rodině. Zatím jsou u nás rodiny s více dětmi tou sociálně nejpostiženější skupinou obyvatel.

Pro mladé rodiny, ale i pro starší a sociálně slabší skupiny obyvatelstva má zvláštní význam otázka bydlení. Její současné nástroje pro zajišťování nového přiměřeného bydlení jsou nedostatečné a často není v sociální politice dost citu a dobré vůle k řešení, jež přesahují tržní kalkulace. Skutečnost, že každý sociální systém je zneužitelný, by neměla být důvodem k rezignaci na snahy pro vytváření společenských podmínek stability rodiny.

52. Obnova společnosti začíná v rodině - přínos rodiny k výchově

V tomto smyslu je rodina nenahraditelným prostorem pro vznik a rozvoj osobních vztahů, pro růst osobnosti, zakoušení svobody i omezenosti, přijímání odpovědnosti i pocitu ochrany, věrnosti, slitování a lásky. Rodinné soužití a komunikace, vzájemná výměna darů, jsou nedocenitelnými kulturními statky. Odtud začíná obnova společnosti. Ve víře jsou tyto statky posvěceny, dovršeny a přivedeny k plnosti. Symbol Boží rodiny hraje významnou roli v křesťanské zbožnosti.

Rodinná formace je kulturním dílem a východiskem *vzdělání*. Na ně ústrojně navazuje vzdělání školní. V obou oblastech jde o dílnu lidskosti,⁸ v obou se také máme kromě dovedností, znalostí a dalších schopností učit i celostnímu chápání života. Specializované vzdělání, jakkoli nutné, nestačí. Musíme je prohlubovat, nechceme-li propadnout zúženému, čistě odbornickému pochopení života. K tomu patří schopnost vidět za hranice svého oboru, být schopen přijímat i to, co je „cizí“. To platí nejenom o různých oborech vzdělání. Před výzvou chovat se vstřícně staví naše rodiny, dospělé spolu s dětmi, i přítomnost menšin, názorových, etnických, národnostních. I v tomto směru se má rodina a škola osvědčit jako *dílna lidskosti*, „*officina humanitatis*“, v souladu s myšlenkami Jana Amose Komenského.

53. Následky ztráty integrující role křesťanství v kultuře.

Křesťanské pojetí výchovy a vzdělání ovlivnilo během dlouhé historie základy evropské kultury. V tomto pojetí se utváří osobnost člověka ve světle poznání smyslu věcí a života. (Jan Amos Komenský). Nejde jen

⁸ Sem patří Komenského myšlenka *officina humanitatis* – dílna lidskosti.

o vědění jako hromadění informací, ale i o nápravu člověka a jeho odpovědné spoluúčasti na tvorbě řádu světa. Je na místě varování před vzděláváním rozumu bez vzdělávání srdce. Co pomůže sebevíce vzdělaný odborník, je-li zároveň mistrem lsti a přetvářky? Jen mravně zakotvená, vzdělaná osobnost je pro společnost přínosem.

Bývalý režim reálného socialismu chtěl programově vyloučit křesťanství z kultury. Ani dnes nebývá křesťanská víra vždy považována za její integrující základ. Funkčnost vzdělání je posuzována podle míry uspokojování individuálních potřeb. Toto zlomkovité, specializované, instrumentální a technologicky orientované vzdělání se stává přípravou pro sociální role, cestou k společenskému uplatnění, úspěchu a moci. V této podobě vytváří i určitý názor na život, který favorizuje úzce pojaté sekulární hodnoty a normy. Takto orientovaný vzdělávací systém přispívá ve svých důsledcích k dezintegraci kultury.

54. *Vážným úkolem vzdělání je obnovit křesťanského ducha kultury*

Stojíme před úkolem vrátit současnému vzdělání ty hodnoty a zaměření, které by překonaly jeho výše naznačené nedostatky. Jsme přesvědčeni, že v nejlepších křesťanských tradicích, pro něž je charakteristická tolerance, důraz na univerzální chápání lidského poslání, věrnost pravdě, smysl pro spravedlnost a obecné dobro, lze nalézt inspirující motivy pro zvýšení kvality vzdělání.

Vzdělání inspirované křesťanstvím překonává instrumentální jednorozměrnost. Chápe vzdělání jako kulturní statek, který lidské bytosti nabývají nejenom k tomu, aby se uplatnili na trhu práce. Každé vzdělání je zároveň obohacením jednotlivce, prohloubením jeho životního poslání a pomocí v účinnější službě druhým i obci. Zároveň si uvědomujeme, že samotné „poznání však vede k domýšlivosti, kdežto láska buduje“ (1 Kor 8,1). Vedle poznávací složky a jejího mravního základu kultivuje křesťanská víra i paměť; vede jednotlivce k hlubšímu pochopení dějin a k niternému vztahu ke kultuře. Podněcuje i jeho fantazii. Ta mu pomáhá hledět s otevřeností kupředu, nebát se budoucnosti, pracovat na pozitivní vizi světa zítřka a pozítří.

55. *Školství nelze podřít jen utilitarismu*

Velice se přimlouváme za to, aby se *vzdělání stalo společenskou prioritou*. V tomto důrazu si podáváme ruce s těmi, kdo v průběhu našeho národního obrození a v druhé polovině XIX. století formovali duši české společnosti.

Podtrhli tím jen to, co podle jejich přesvědčení tvořilo jeden ze základních rysů našich dějin. Jestliže vzdělání pomáhá malému národu, aby v období nové informativní civilizace, která se před našima očima rozvíjí, mohl soutěžit s národy co do počtu a zdrojů mocnějšími, pak je také třeba na vzdělání pamatovat *dostatečnými finančními dotacemi*.

Řekli jsme, že převládající ideologická orientace v naší společnosti po roce 1989 vedla nejprve k redukci vzdělání na zboží a jeho uplatnění na trhu. Současně se projevovala tendence oslabovat závazky státu ve školství. Neobstojí argumentace, že trvá nedostatek finančních zdrojů na vzdělání, zvláště když se ozývá v době, kdy zdroje na školství tvoří jen zlomek částek prohospodařených a rozchvácených v hospodářství a bankovníctví. Při klíčovém významu vzdělání v éře „informační“ či „učící se společnosti“ ohrožuje taková politika budoucí prosperitu národa. *Kultivace rozumu a mravnosti je tou nejperspektivnější společenskou investicí*. Vždyť jsme již stačili udělat zkušenost, že chybějící sociální kapitál „rozumu a mravnosti“ má za následek mj. i nevykonné hospodářství.

Vysoké školy, zvláště univerzity, často opouštějí humanistické ideály, které byly tradičně v jejich základech a podléhají čistě finančním zřetelům. K tomu je často nutí i striktní finanční politika státní byrokracie. Více než o svobodu bádání dbají pak o zavdččení se požadavkům trhu a průmyslového či politického managementu. Dnešní vzdělání specialisté jsou jen vzácně vzdělanci v klasickém slova smyslu. Inženýři, manažeři a často i vědci jsou připravováni často jednostranně odborně; schází jim hlubší humanistické zakotvení. Stojíme před úkolem bránit se dezintegraci vzdělání pod tlakem trhu a úzce ziskových kritérií.

Odvozuje-li se totiž funkčnost vzdělání výlučně od požadavků trhu, zapomíná se na to, že je to koneckonců jen *vzdělání*, které bude schopno za pět, deset let odhalit, zda budou požadavky trhu na vzdělání tytéž, jaké jsou dnes. Trh je v této věci *slepý*; neví sám ze sebe, *jaké vzdělání bude sám potřebovat v příští generaci*. Proto jen co nejhlubší a nejuniverzálnější vzdělání je nejlepším zabezpečením proti rozmarům trhu.

Vývoj od roku 1989 má ovšem i nesporná pozitiva. Patří k nim v první řadě obnova akademických svobod, právo vycházet při výuce, výchově i vědeckém bádání z různých filosofických a náboženských základů. To je po půlstoletí nesvobody nedocenitelná deviza. Základní školství zůstane i do budoucna převážně pod vlivem státu. Tím spíše je v této oblasti žádoucí podporovat ducha spolupráce mezi církvemi a státem. Církevní gymnázia a vyšší odborné školy by měly usilovat o vysokou úroveň a přitom zachovávat demokratický přístup, neboť zde se formuje inteligence, kterou

potřebujeme pro vzdělávání vychovatelů, žurnalistů, sociálních pracovníků a jiných potřebných profesí.

56. Celoživotní vzdělávání a vzdělávání dospělých je nutností

Zájmové vzdělávání mládeže i dospělých *ve volném čase* je velkou příležitostí pro křesťanská sdružení v rámci občanské společnosti. Vzdělávání dospělých je ve stále se měnícím světě nezbytné a mělo by být podporováno státem i církvemi. Tam, kde je křesťansky inspirováno, otevírá porozumění pro kulturu obecně a pro její křesťanské prvky zvláště. Významná je školní výchova k sociální a zdravotní službě, sloužící k přípravě pracovníků v katolické charitě a křesťanské diakonii, dnes bohatě rozvětvené na ekumenickém základě.

Je mnoho vzdělanostních deficitů z minulosti i současnosti: jsou to témata jako vztah vědy a víry, morálky a ekonomiky, mravní důsledky techniky, vztah církve a politiky atd. Vyniká tu úkol prohloubit a pěstovat povědomí evropské sounáležitosti, spolupracovat na tom, co se nazývá „duše Evropy.“ Církev musejí podporovat a rozšiřovat strukturu mimoškolních vzdělávacích institucí, jako je Česká křesťanská akademie, Moravskoslezská křesťanská akademie, diecézní centra pro šíření křesťanského sociálního učení a další humanitní sdružení pečující o výchovu, jako jsou YMCA, Akademická YMCA a další.

57. Moc medií v současné společnosti: co se od nich očekává

Masová media jsou podivuhodnými vynálezy. Mohou přispívat k poznávání světa, k vytváření schopnosti hodnocení nejrozumnějších jevů. Komunikace zprostředkovaná hromadnými sdělovacími prostředky by však měla být chápána především jako proces vytváření společenství s druhými, jako cesta k prohlubování vzájemného porozumění. Smyslem tohoto sdělování by mělo být hledání hodnot lidského života, které přesahují jeho čistě vegetativní rámec. Nežijeme ze dne na den!

Církev chápou media jako rampu, z níž je třeba vést dialog s dnešním světem. Oč méně v nich mají prostoru k rozhovoru se společností, o to svědomitěji musejí dbát na to, aby jejich hlasy pronikly k posluchačům a k čtenářům a vzbudily v nich zájem o takový rozhovor. To vede k vysokým nárokům na etiku, kulturní rozhled a duchovní úroveň všech pracovníků v mediální sféře.

Vlna nových médií – počítače, internet – rozšířila nebývalou měrou možnost zprostředkování informací a kultury. Zvyšuje zároveň nároky na orientaci publika. Mnoho z jejich obsahu má pozitivní a kultivovanou

podobu. Celkově je však formativní působení na rozvoj osobnosti většiny příjemců slabé či problematické. Křesťané na tom nejsou o mnoho lépe než ostatní. Jde především o špatný a neodpovědný výběr obsahu. Ten souvisí s nedostatky ve výchově a vzdělávání; programy tedy máme vybírat s obezřetností. Při jejich sledování se řídíme hlasem svědomí a dbáme na dobrý vkus. Zvláštní odpovědnost za děti tu mají rodiče. Měli by s nimi umět hovořit o tom, co společně četli anebo shlédli, čemu naslouchali. Pokud sami v médiích pracujeme, vyhýbáme se klamu, prázdnosti i lichocení a nesmíme se dát ztročit tlaky politiky ani ekonomie.

58. Rizika zneužití masové komunikace

Ve své současné podobě nám media většinou cestu k pravdivému poznání jevů světa našich bližních příliš neusnadňují. Přemíra zbytečných informací, neurčitost a problematičnost hodnot, zlomkovitost, klipové vidění světa v nás oslabuje smysl pro souvislosti a schopnost poznávat věci podstatné. Všichni tu mluví a nikdo neposlouchá. Sem patří případné slovo z Matoušova evangelia: „Z každého planého slova, jež lidé promluví, budou skládat účty v den soudu“ (Mt 12,36).

Moudrost se nesnáší s informačním těkáním po světě. Technické možnosti obrazu často zamlžují rozdíl mezi realitou a fikcí a umožňují život ve falešných vztazích a falešném světě. Nejen v době komunismu, ale i dnes jsou media nositeli ideologií, i když jsou méně propracované a nestojí za nimi policejní moc. O naši přízeň se ucházejí ideologie technologické, tržní, globalizační. (Téma globalizace si vyžaduje samostatné pojednání. Pokud jde o problematiku tíživého zadlužení zemí tzv. třetího světa a potřebu nového ekonomického řádu, můžeme již odkázat na naše společné „Prohlášení představitelů křesťanských církví v České republice ke konferenci Mezinárodního měnového fondu a Světové banky“ (Praha 31. srpna 2000).

Rizika zneužití masové komunikace jsou značná. Běžně se médiím vytýká orientace současné kultury na bezprostřední povrchní zážitky a manipulace. Násilí, vulgárnost a všudypřítomnost lascivní sexuality jsou jevy v podstatě protikulturní. Spolu s důrazem na materiální spotřebu jsou znakem nesvobody. Media, zvláště komerční, se zaměřují na reklamu a na vyvolávání nových, většinou zbytných potřeb. To má za následek, že chamtivost se stává veřejnou posedlostí.

Pokleslá religiozita dneška je vtahována do mediálního prostředí; zde se často pohybuje na pomezí zábavných pořadů. Náboženské symboliky

a rituálů obratně využívá reklama. Televize si vytváří své civilní mediální náboženství bez Boha. Media neznají mlčení a mizí v nich rozdíl mezi profánním a posvátným. Život v médiích je často líčen jako sled zážitků, které je třeba prožít a nikoliv jako úkol, který je třeba odpovědně naplnit. Církve se sice snaží zaplnit úzký prostor, který je jim vyhrazen, ale často jim chybí profesionalita. Málokteré z jejich pořadů jsou oslovující a přitažlivé.

Mediální projev televizní a zvláště časopisecký začínají povážlivě zaplňovat programy a články zábavního charakteru. Malá náročnost osvětová, zlomková informativnost a stále větší objem zábavy napomáhá vytváření virtuální reality s jejím narkotizačním působením. Jako nástroj politického vlivu se media přičinila o úpadek politického myšlení, dezorientaci veřejnosti a degradaci politiky na show. Ideologická publicistika prvních let transformace byla příkladem neodpovědnosti. Podněcovala jednostranně a v pokleslé podobě liberální schémata a manipulovala veřejnost k naivní důvěřivosti. Její klišé byla považována za nedotknutelná a ti, kdo o jejích principech pochybovali, nedostávali dost prostoru anebo byli ukřičeni. Křesťanští publicisté nereagovali kvalifikovaně, církve samotné se nevyslovily s dostatečnou jasností ve věcech, ke kterým by měly co říci. Křesťanské sociální učení zůstalo hluboko za možnostmi svých skrytých pokladů. Veřejnosti se je nepodařilo vyložit. V této závažné věci, tak důležité pro rozpoznávání znamení doby ve společnosti, se i my, jednotliví křesťané i představitelé církví, hlásíme ke své odpovědnosti. Měli bychom posilovat pojetí médií jako služby veřejnosti a snažit se, aby mravní rozměr ekonomického a politického chování v mediální oblasti byl vzkříšen. Jako občané máme právo na dobrá media a měli bychom si uvědomit, že můžeme mít vliv na jejich podobu.

Přes veškerou kritičnost vůči hodnotové orientaci, nedokonalostem a nedostatkům v profesionalitě médií chceme zdůraznit, že jejich svoboda je podmínkou plurality názorů a jedním z nejmocnějších prostředků ochrany demokracie. Ještě máme v paměti zkušenost s totalitními systémy, jejichž tvrdá cenzura médií byla nepřítelem každého svobodně projeveného názoru, mnohdy i jen náznakem demokratického smýšlení. Je na místě varovat před jakýmkoli pokusy o zavedení politické či ideologické cenzury do naší společenské praxe a před přímým politickým zasahováním do veřejných médií. Od médií právem požadujeme pravdivý přístup k informacím, konstruktivní posuzování a respekt k důstojnosti člověka.

IX. Vize, naděje a ideály: Boží království mezi námi.

„Naplnil se čas a přiblížilo se království Boží“ (Mk 1,15)... „Království Boží je mezi vámi“ (Lk 17,21). „Přijď království Tvé (Mt 6, 10, Lk 11,2)... „Vždyť království Boží není v tom, co jíte a pijete, nýbrž ve spravedlnosti, pokoji a radosti z Ducha svatého“ (Ř 14,17).

59. Člověk, který žije jen ze dne na den, nemůže být spokojen a duchovně strádá

Nemá-li být lidský život čistě vegetativním proudem každodennosti, musí v něm jít i o předjímání přicházejících událostí, rozvrhování životních kroků v časové perspektivě nejen dnů, týdnů, ale i dlouhodobě, ba dokonce s otázkou, již nelze uniknout: jaký je smysl našeho pobývání na tomto světě. To platí nejen pro život jednotlivce, ale i celé společnosti. Pokud jde o společnost, čtyřicetiletá negativní zkušenost s plánovaným hospodářstvím a monolitní ideologií bývalého systému vykonala své: totalitní moc se snažila předurčit budoucnost jednotlivých občanů i podobu všech společenských procesů v dlouhodobém výhledu. To v nás dnes vyvolává nedůvěru sázet na vize, naděje a ideály jak v osobním, tak ve společenském měřítku. Nevěříme, že je možné cokoliv v politice změnit, i když současný stav znepokojuje široké vrstvy obyvatelstva. Pro mnohé, kteří přijali koncepci české cesty transformace v uplynulém desetiletí bez výhrad a s falešnými nadějemi, skončilo všechno v posledních letech rozčarováním.

Avšak deziluze z falešných mesianismů nejsou důvodem k rezignaci. Nesmíme se vzdát naděje, nesmíme se zříkat ideálů a vizí. Uprostřed české společnosti nemůže křesťanské společenství opustit výhled na přicházející Boží království. Slova, která vyslovujeme v modlitbě Páně: „Přijď království tvé“, nás nutí promýšlet dopad tohoto poselství pro náš nejosobnější život víry i pro naši společenskou odpovědnost.

60. Normou našeho chování se nesmějí stát stávající poměry

Ježíšova výzva k zásadní proměně života, kterou zvěst o přicházejícím království Božím provází, se týká všech jeho rovin. Platí o tom, co nás duchovně a mravně zakládá jako jednotlivce, týká se našich mezilidských vztahů v nejužším kruhu rodiny, přátelství, církve. Nabízí nám však tvůrčí přístup k problémům dotýkajících se společenského života i našeho vztahu k životnímu prostředí, přírodě a univerzu jako celku.

Výzva k proměně je významná. Ukazuje, že Kristův svědek nemůže nikdy ani pro sebe, ani pro společenství či obec, k nimž patří, hájit pouhé uchování toho, čeho bylo dosaženo.

Potřebujeme návrat idealismu do české politiky a veřejného života. Jsme voláni k otevřenosti, k novým vykročením; zdaleka nám nemůže stačit to, čeho bylo dosaženo. Politika není jen „uměním možného“; křesťan je volán k „politice naděje“, ba i k „politice nemožného“. Nesmíme sami sebe, ale tím méně druhé s definitivní platností zařadit pod kolonku toho, co bezpečně známe a s čím můžeme nakládat jen podle svých vlastních záměrů. Ani partneři, ani odpůrci se nesmějí stát pouhým předmětem našich politických nebo ekonomických kalkulací. Zázrak konverze, obrácení, je možný osobně i ve společenské dimenzi.

61. Církve nesmějí mlčet, znamenalo by to jejich tichou spoluvinu

Potvrzením, že jsme se dali na cestu nového vykročení, že věříme v obrat, ve změnu poměrů, je starost jednotlivých křesťanů i církví o naplnění Ježíšovy výzvy: „Hleďte především jeho království a spravedlnost, a všechno ostatní vám bude přidáno“ (Mt 6,33). To obrací církve *především k starosti o slabé a chudé*, o ty, kteří se ocitli pod koly. Mezi prvořadé úkoly církví patří povinnost pozvednout prorocký hlas na ochranu těch, kdo jsou slabí, kdo nedokáží své oprávněné nároky hájit a často ani vyslovit. Hořícím ohněm Hospodinovým a nadějí chudých má být sociální učení církvi. Církve se musejí – vhod i nevhod – stavět proti všem nespravedlnostem dnešního světa, jejichž následkem je hlad, chudoba, rasová diskriminace, strach, teror, zločinnost a zabíjení, ničení přírodního prostředí apod. To jim ukládá věrnost biblickému poselství a jeho prorocké tradici.

Proroci ve Starém zákoně na rozkaz Hospodinův vytýkali izraelskému lidu – často se zdráháním a v překonávání vlastní slabosti – že slouží cizím bohům, jedná nespravedlivě, žádostivě uchvacuje cizí majetek, bere úplatky, nenávidí dobro a miluje zlo. Protestem ve jménu spravedlnosti se církve dostávají do středu událostí, otvírají v dialogu se slabými i mocnými (s každými z nich *jinak!*) cestu k řešení problémů.

Mezi slabé a často vši ochrany zbavené patří *menšiny*, a to zejména z balkánské oblasti a východní Evropy. Strach z cizinců ovládá mysl značné části našich občanů. Avšak nejvážnějším problémem v naší zemi je vzájemné soužití většinové populace a našeho domácího obyvatelstva romské národnosti. Církve důrazně varují před extrémistickými skupinami, které hlásají xenofobii, rasismus a nenávist vůči všem, kdo jsou „jiní“. Církve považují *ochranu lidských práv za jednu ze svých priorit v odpo-*

vědnosti za život společnosti. Vyzýváme zákonodárce, aby postupně dopracovali náš právní řád tak, aby byl v každém ohledu v souladu s mezinárodními úmluvami o lidských právech.

62. Křesťanská vize jako přiměřený program společenských změn směrem k řádu.

Onomu protikladu mezi věkem království Božího a tím, ve kterém žijeme nyní, můžeme porozumět tak, že si i vůči těm institucím, hodnotám a mechanismům v politice a hospodářství, které se zdají být na svém místě, máme uchovat kritickou otevřenost. I ony jsou jen lidským výtvořem, patří k „našemu věku“, vznikly v dějinném kontextu, který mnohdy vyčerpал svou životodárnou sílu. Kromě hluboké analýzy musíme pracovat také s vizí, s jakousi pracovní, dále měnitelnou verzí či modelem, který staví na principech křesťanského sociálního učení. Tomu nelze rozumět v tom smyslu, že nám jde o konečný cílový stav ideální společnosti. Nic takového neslibujeme, o nic takového neusilujeme. Zvěst o tom, že království Boží není v tom, *co jíme a pijeme, ale ve spravedlnosti, pokoji a radosti z Ducha svatého*, nás vede k poznání, že budeme-li usilovat především o tyto plody Ducha svatého, všechno ostatní včetně toho, co potřebujeme k našemu životu, nám bude přidáno.

II.vatikánský koncil i světová grémia protestantských církví, jako je Světová rada církví, Světová aliance reformovaných církví, Světový luterský svaz a synody, konventy jednotlivých protestantských církví v posledních letech, vyzvaly křesťany, aby se důkladně vyzbrojili vědomostmi a zapojili se do hospodářského, sociálního a politického života; jen tak mohou totiž napomoci řešení sociální otázky, kterou bez odhodlaných svědků evangelia a všech lidí dobré vůle vyřešit nelze. Rozum, ochuzený o dary a výzvy *zjevení* riskuje, že ztratí z očí svůj konečný cíl – věčný život. Víra zbavená rozumu upadá do nebezpečí, že se z ní stane mýtus nebo pověra. Nestačí jen nadšení, horlivost a dobrá vůle. Celoživotní úsilí o naplňování sociálního poslání evangelia necht' je vedeno neuhasitelnou žízní po spravedlnosti v našich srdcích. Z tohoto úsilí mohou vzejít charismatické osobnosti, ztělesňující ideály poctivosti, nezištnosti, pravdomluvnosti a osobní mravnosti. Takoví duchovní, političtí a podnikatelští vůdci, v součinnosti s odpovědnými občany, budou schopni vyvést naši zemi z morální a společenské krize.

V této souvislosti chceme poukázat na jeden problém, který provází naši současnost.

63. Svoboda jako mravní úkol

V posledním desetiletí sledujeme s vážným znepokojením nárůst nezodpovědného pojetí svobody jako „práva“ prosazovat jen vlastní, často sobecké cíle. To je deformace ideálu svobody. Pravá svoboda je mravním úkolem. Je to svoboda pod zákonem. Sem ukazuje řada biblických míst: v události Exodu, kdy Hospodin vyvádí izraelský lid z domu otrocké služby, jde ruku v ruce s tímto aktem osvobození i sinajská smlouva s desaterem Božích přikázání. Tato přikázání nastavují směrovky pravého života ve svobodě. Pro biblickou zvěst je charakteristické, že v ní je svoboda vlastního růstu vždy spojena se službou rozvoji společenství, obci. Je to svoboda nikoli bezbřehá, nýbrž kultivovaná, odpovědná, je to svoboda v řádu.

Svoboda takto pochopená nestojí v příkré opozici vůči *spravedlnosti*. Pověstné dilema „čím více svobody, tím méně sociální rovnosti“ bývá někdy ekonomy formulováno jako jakási nevyhnutelná zákonitost; jako by za otevření prostoru pro svobody občanské, politické a podnikatelské, které jsou cestou k ekonomické prosperitě, bylo nutno zaplatit rozevřením nůžek větší sociální nerovnosti. V mnoha zemích a kontinentech se tato zákonitost nepotvrdila. V bývalých zemích sovětského bloku jsme naopak svědky povážlivého vývoje, kdy se nůžky nerovnosti rozevírají při celkovém poklesu ekonomické a životní úrovně. Ani v naší vlasti se zatím nepodařilo dosáhnout celkové ekonomické prosperity, a přesto se výrazně prohlubují rozdíly mezi bohatými a chudými. Proto je tak důležité spojení solidarity, rostoucí zdola z občanské společnosti, s pečlivě vyváženým zákonodárstvím. Je nezbytné posílit rovnost příležitostí, zejména rovnost příležitostí k získání vzdělání bez ohledu na majetek, postavení a vzdělání rodičů. Tak lze napomoci tomu, aby se cenné společenské statky: spravedlnost, svoboda a rovnost nedostávaly do rozporů, nýbrž aby spolupůsobily v produktivním souběhu.

64. Církve nabízejí nové přístupy – nebojme se jít proti větru

Myšlenky křesťanského sociálního učení, které se osvědčily především za posledních 100 let, jsou životaschopné a inspirující i pro tvorbu smělých perspektiv pro budoucnost. Změny, k nimž ve společnosti dochází v celém světě, jsou někdy až příliš překotné. Tím spíše je na místě analýza těchto změn a rozpoznání, které z tendencí jsou pozitivní, slučitelné s křesťanskou etikou, protože posilují důstojnost člověka, a které je proto třeba podporovat.

Jak se ukazuje, změní se v nastupujícím věku informačních a komunikačních technologií radikálně sama *práce*, kterou člověk vykonává v rámci tržních mechanismů. Práce přestává být celoživotním výdělečným zaměstnáním u jednoho zaměstnavatele. Požadavky na stále větší pružnost a přizpůsobivost práce staví jednotlivce před nové problémy. Decentralizace a individualizace práce klade nároky na samostatnost, kreativitu, odpovědnost člověka. Odkud načerpá pro takový náročný způsob adaptace sílu? Jsme přesvědčeni, že osobní víra, společenství s druhými na půdě sborů, farností, nesené nadějí, je výzbrojí i pro nesnadná životní rozhodnutí.

Bude třeba hledat zcela nová řešení v situaci, kdy se dlouhodobě nedaří zajišťovat práci pro větší část populace v produktivním věku. „Konec práce“ nemusí znamenat konec smysluplné lidské aktivity. Pokud se podaří neziskovému sektoru, kde jsou lidé vedeni lidskou sympatií, rozvinout nové formy svépomoci, pak ani pro ty, kdo jsou již ve věku post-produktivním či ztratili zaměstnání, nehrozí ztráta lidské důstojnosti. Péče o děti, o rodinu, práce v domácnosti, ve výchovných a osvětových zařízeních a řada dalších prospěšných aktivit jistě najde odpovídající místo (i podporu!) ve společenském životě; budoucnost přinese nové formy ocenění života každé jednotlivé lidské bytosti.

Zde se pro křesťanské společenství otvírá široká oblast svědecké služby o tom, že lidská důstojnost se neváže jen na *výkon*, za nějž jsme odměňováni mzdou či platem v *tržní sféře*, nýbrž je ovocem *milosti*, které se nám v Kristu dostává *předem a bez zásluh*. V dlouhodobé perspektivě bude patřit k úkolům sociálních etiků církví, aby promysleli, jak tento základní důraz křesťanské víry vtělit do sociálně-ekonomických pořádků. Velký význam mají iniciativy zdola, nové přístupy a pokusy křesťanů a všech lidí dobré vůle.

Na všechny negativní tendence a sociální hrozby nám poskytuje křesťanské sociální učení silné podněty k hledání východisek. Bylo by však falešné tvrdit, že na všechno známe recepty. Musíme počítat s tím, že ideální společnost a ideální stát nikdy nebyl a nikdy nebude existovat. Zápas o lidsky důstojný život na této zemi nikdy nekončí. Chraňme si svou svobodu, vydejme se na cestu k hledání alternativ a nových řešení. Nebojme se nových cest, i když vedou momentálně proti větru. Nebojme se též vychovávat v tomto směru své děti. Statečných lidí není nikdy nadbytek.

65. Konstanty křesťanského sociálního učení: „ano“ a „ne“ společenským koncepcím a vizím

Páteří křesťanského sociálního učení jsou myšlenky o důstojnosti každého člověka, o solidaritě a subsidiaritě, o společném dobru, o spoluúčasti člověka na ekonomických procesech, v nichž může rozvíjet i svou osobnost, o svobodě a nezcizitelných lidských právech. Všechny tyto myšlenky jsou v harmonii se Všeobecnou deklarací lidských práv i s odpovídajícími lidskými povinnostmi. Patří k nim dále sociálně odpovědné vlastnictví, svoboda podnikání a sociálně orientované tržní hospodářství, jemuž nechybí respekt k právu a etickým principům. Odtud čerpáme inspiraci i pro tvorbu pracovních alternativ, projektů a vizí v oblasti sociálního, ekonomického i politického života. Odtud čerpáme inspiraci i sílu k tomu, abychom vyslovili jasné „ano“ a jasné „ne“ k nejrozumnějším společenským jevům.

Pokoj a dobro patří, jak věříme, k nejnějnějším přáním každého člověka. Tato přání sdílejí lidé věřící s nevěřícími, chudí s bohatými. Základní poselství listu je toto: Hlubinným základem dlouhodobé prosperity společnosti je takový stav, kdy vedoucí síly společnosti i jednotliví občané usilují o život ve spravedlnosti, o obecné dobro. Má-li dojít k základní shodě o tom, co je *dobro* a *pokoj*, je třeba vést dialog, disputaci, debatu. Demokracie je diskuse. Jsme unaveni z monologu hluchých. Křesťan však ví, anebo by alespoň měl vědět, že k tomu, aby byl člověk schopen naslouchat druhým, se musí nejprve ztišit, zastavit na cestě, ohlédnout se nazpět a zahlédnout svou dosavadní cestu v novém světle. Co platí o jednotlivcích, platí i o církvích.

Započali jsme náš společný list vyjádřením lítosti nad chybami minulosti, nad historickou zátěží křesťanů minulých generací, v tom, že jsme my sami nedostáli vysokým nárokům evangelia v jeho sociální dimenzi. Hospodin nás volá k nápravě. Nepovažujeme se za majitele jediné pravdy. Proto se otvíráme se v duchu kajícího rozhovoru o nejnaléhavějších otázkách naší současnosti. Potřebujeme slyšet stanoviska druhých: politiků, hospodářů, vědců, sociálních pracovníků, občanů, zaměstnaných i nezaměstnaných. Se *všemi* chceme usilovat o hledání nových cest. Všem nám běží lhůta!

Pokud se najdou lidé dobré vůle, jimž neschází citlivost svědomí, ať z křesťanské veřejnosti, nebo mimo ni, a pokud se tak otevře dialog, nesený vědomím odpovědnosti i profesionální zdatností ve věci samé, pak jsme plni naděje, že ona kýžená proměna se v naší vlasti dostaví a s ní pak i Pokoj a Dobro, za něž se nepřestáváme modlit a pro něž chceme pracovat.

Praha září 2000